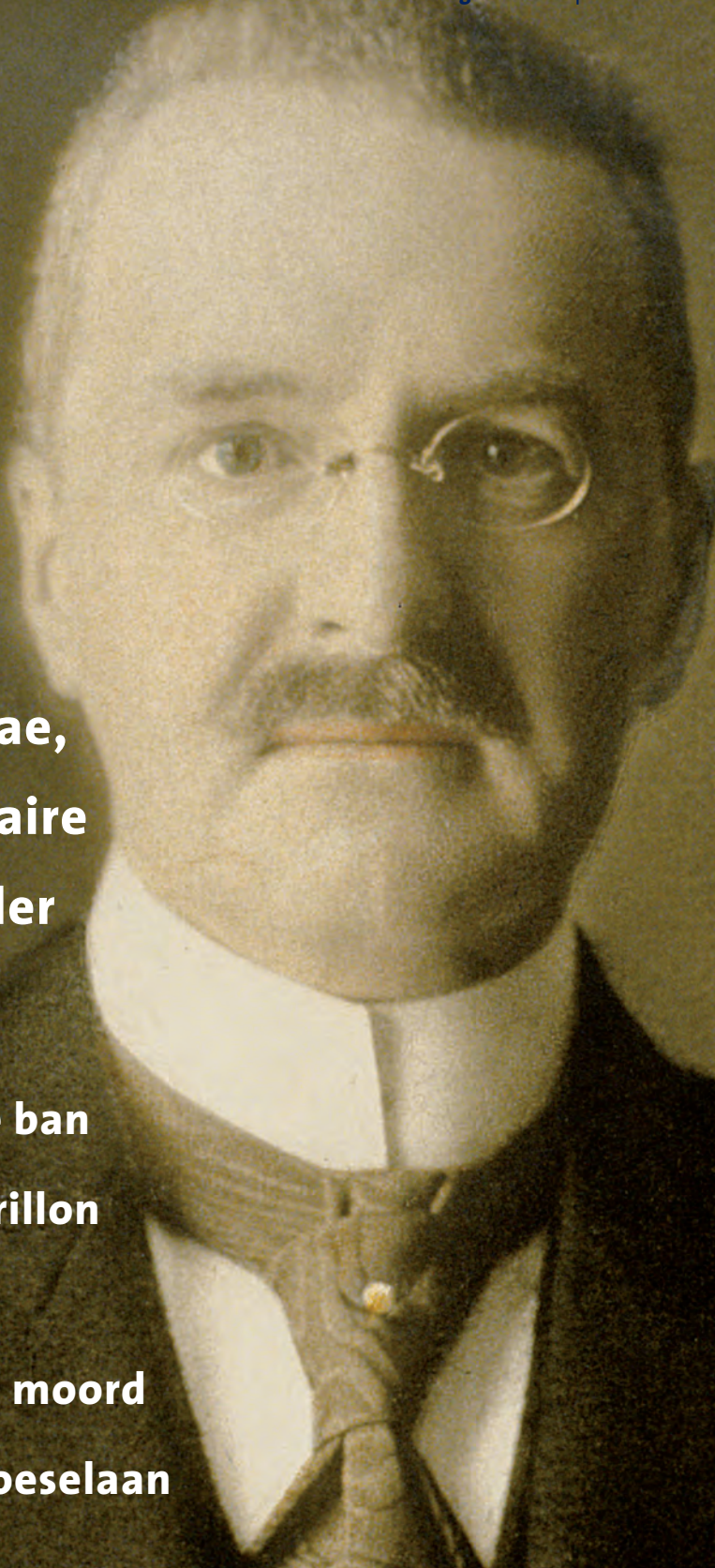

Oud Utrecht

hart voor historie en cultureel erfgoed in de provincie Utrecht

**Fockema Andreae,
mateloos populaire
burgervader**

**Utrechters in de ban
van het carillon**

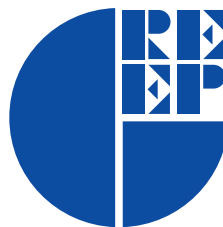
**Terroristische moord
aan de Croeselaan**

voor utrechtboeken
stad en provincie

selexyz broese

hoofdvestiging: stadhuisbrug 5
3511 kp utrecht t 030 2335200
e info.broese@selexyz.nl
www.selexyz.nl

GREEP Schilders bv

- Restauratiewerken
- Onderhoud

Lange Nieuwstraat 66
3512 PL Utrecht
Tel. 030-241 31 15
Mob. 06-24133494
Fax 030-666 14 41

WALTMANN. HISTORISCH GEZIEN EEN VAN DE EERSTEN.

Maar vooral ook degelijk, betrouwbaar, vakkundig, uiterst actief en meer dan 115 jaar volledig ingespeeld op onroerend goed in Utrecht en regio.

Eeuwig, en altijd actief in vastgoed

Maliesingel 18
Postbus 349
3500 AH Utrecht
Tel. 030 - 231 30 35
Fax 030 - 231 23 74
www.waltmann.nl
info@waltmann.nl

**Bouw Belegging
Restauratie Recreatie
Bemiddeling**

LAAN VAN VOLLENHOVE 2925 3706 AK ZEIST
POSTBUS 143 3700 AC ZEIST
TELEFOON 030 - 695 66 44

alting & partners
uitvaartonderneming

traditioneel en eigenzinnig

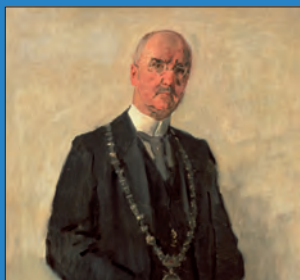
hiske alting
petra branderhorst
06 45 363 220

kijk op: www.altinguitvaart.nl

Inhoud

32

Burgemeester 'tot uwen dienst'

Liefst twee tentoonstellingen zijn er dit voorjaar gewijd aan J.P. Fockema Andreae, van 1914 tot 1933 burgemeester van Utrecht. Niet alleen was hij een tomeloos werker, mateloos populair onder de bevolking, maar ook autoriteit op het gebied van stedenbouw en initiatiefnemer tot de oprichting van Oud-Utrecht.

44

Muziek voor alle seizoenen

De Utrechtse Klokkenspel Vereniging bestaat 80 jaar, een periode waarin de carillons van Dom- en Nicolaïtoeren gerestaureerd werden, talloze zomeravondconcerten plaats vonden en de aloude beiaard met gemak de 21e eeuw haalde.

48

Dodelijke schietpartij aan de Croeselaan

Een dode en een zwaargewonde, dat was op 22 september 1977 de trieste balans van de confrontatie tussen Knut Folkerts, lid van de Rote Armee Fraktion, en twee Utrechtse politiemannen. Reconstructie van een bloedige botsing die de gemoederen nog steeds bezig houdt.

32

Bettina van Santen

'Hij wijdde al zijn trouw aan Utrecht'

Burgemeester J.P. Fockema Andreae (1879-1949)

37

Signalement

38

Kaj van Vliet

Op zoek naar het ontstaan van de Teerling

Reconstructie van een verdwenen stukje middeleeuws Utrecht - 2

44

Maurice van Lieshout

Betoverd door de klanken van het carillon

Utrechtse Klokkenspel Vereniging 80 jaar

48

Jacco Pekelder

De kwestie Folkerts: schuldig aan de dood van een brigadier (1977)

Serie Verhitte gemoederen - 2

53

Agenda en berichten

*Eerste steenlegging door Fockema Andreae
voor het Fysiologisch laboratorium aan de
Croeselaan (nu: Vondellaan), 1929*

□ HUA, ARCHIEF FOCKEMA ANDRAE

‘Hij wijdde al zijn trouw aan Utrecht’

Burgemeester J.P. Fockema Andreae (1879-1949)

Joachimus Pieter Fockema Andreae was burgemeester van Utrecht van 1914 tot 1933. Tijdens zijn burgemeesterschap maakte de stad een onstuimige groei door, mede dankzij zijn ambitie en inzet. Toen hij in 1933 vrij onverwacht naar Groningen vertrok, was de stad dagenlang in rouw.

Fockema Andreae krijgt deze maanden volop aandacht in het Centraal Museum en Architectuurcentrum Aorta.

‘Een autoriteit op het gebied van stedenbouw’

Joachimus Pieter Fockema Andreae werd geboren op 30 juli 1879 in Leiden, waar zijn vader hoogleraar oudvaderlands recht was. De jonge Fockema Andreae koos voor de rechtenstudie in zijn geboortestad en promoveerde in 1904 cum laude. In datzelfde jaar verhuisde hij naar Utrecht, waar hij bij de gemeente in dienst kwam als ambtenaar op de secretarie. In die functie hield hij zich bezig met openbare werken en volkshuisvesting, beleidsterreinen die zijn grote interesse hadden. Juist in die tijd werd overheidssturing van volkshuisvesting en ruimtelijke orde-

ning steeds belangrijker gevonden, mede dankzij de invoering van de Woningwet in 1901. Fockema Andreae verdiepte zich grondig in de bouwproblematiek en stelde zich zelf steeds persoonlijk op de hoogte van situaties in de eigen stad. Al snel trok hij dan ook de aandacht van burgemeester Reiger en toen in 1907 de wethouder openbare werken overleed, haalde Reiger de 28-jarige ambtenaar naar het college om deze post te vervullen. Daartoe moest hij nog wel eerst in de raad gekozen worden, maar daar zorgde de liberale Utrechtsche Kiesvereniging voor. Fockema Andreae was een liberaal maar geen partijman.

Burgemeester Reiger werd na zijn plotselinge overlijden in 1908 opgevolgd door mr. F.A. baron van Lynden. Fockema Andreae werd in datzelfde jaar en in 1911 in de raad herkozen en behield al die jaren de portefeuille van openbare werken. Zijn interesse voor de nog jonge discipline van de stedenbouw werd gevoed door enkele buitenlandse reizen en door contact met enkele baanbrekende stedenbouwkundigen in binnen- en buitenland. Het resulteerde in 1912 in een publicatie *De Hedendaagsche Stedenbouw*. In dit boek illustreert Fockema Andreae, op de titelpagina vermeld als ‘wethouder der gemeente Utrecht’, aan de hand van voorbeelden in diverse Europese steden, waar goede stedenbouw aan behoort te voldoen en welke middelen de stedenbouwer hiertoe ter beschikking staan. Onderdeel van het boek is een serie van 85 foto’s waarvan er 32 straatbeelden (‘goed’ en ‘fout’) uit Utrecht weergeven. Hij was er persoonlijk met een fotograaf in de stad op uit getrokken. Het is dan ook niet verwonderlijk dat burgemeester Fockema Andreae enkele jaren later een vurig pleitbezorger werd van het grote uitbreidingsplan dat de beroemde Nederlandse stedenbouwkundige H.P. Berlage samen met de directeur Gemeentewerken N. Holsboer voor Utrecht had gemaakt.

‘Interesse voor alles wat met het oude Utrecht samenhang’

Fockema Andreae was als wethouder en later als burgemeester een bestuurder die altijd vooruitkeek, maar wel met respect voor het verleden. Zijn kennis van de geschiedenis van Utrecht was enorm en hij publiceerde daarover meerdere malen. Maar ook in de praktijk erkende hij ‘het belang van het behoud der monumenten welke de schoonheid eener stad verhoogen’. Illustratief is wat in de *Provinciale Almanak* van 1927 over hem werd geschreven: ‘Geen gelegenheid liet hij voorbijgaan om iets wat den welstand bevorderde tot stand te brengen. Zoo gaf

instellen van de monumentenverordening en stond aan de wieg van de oprichting van de Vereniging Oud-Utrecht in 1923. Tijdens zijn burgemeesterschap kwam de restauratie van de Domtoren gereed (1929). Hij gaf architect Van Heukelom tijdens de restauratie opdracht om de St. Michaelskapel opnieuw in te richten en gebruikte deze vervolgens voor officiële ontvangsten. Zijn interesse voor de oudheid werd rijkelijk beloond met twee spectaculaire opgravingen: die op het Domplein met de ‘ontdekking’ van het Romeinse castellum en de vondst van het Utrechts schip op de grens met buurgemeente Zuilen. Het mag ook geen ver-

‘Hij heeft Utrecht zien uitgroeien tot het belangrijke centrum des lands’

Tijdens Fockema Andreae’s bewindperiode maakte Utrecht een enorme transformatie door. Het aantal inwoners bedroeg bij zijn aantreden in 1914 een kleine 124.000 en bij zijn afscheid in 1933 was het gegroeid tot ruim 159.000. De woningvoorraad groeide in diezelfde periode van 27.940 naar 39.608 woningen. Wijken als Ondiep, Oog in Al, Rivierenwijk, Tuinwijk en ‘het Wilhelminakwartier’ (de Schildersbuurt en omgeving) waren in die jaren tot stand gekomen. De groei van de stad had alles te maken met de vestiging van belangrijke werkgevers. Tij-

35. UTRECHT. Straatsplitsing Maetsuyckerstraat.

36. UTRECHT. Straatsplitsing van Imhoffstraat.

37. UTRECHT. Bebouwing Zaagmolenkade.

38. UTRECHT. Bebouwing Bankplein.

Voorbeelden van volgens Fockema Andreae ‘foute’ straatbeelden in Utrecht

□ UIT DE HEDENDAAGSCHE STEDENBOUW (1912)

hij zich eens persoonlijk veel moeite om een eigenaar van een der typische ouderwetsche huizen aan de Vischmarkt, die dat perceel wilde verbouwen, te bewegen den nieuwen gevel zooveel mogelijk in overeenstemming met de andere oude gevels aldaar te brengen. Dit is hem tenslotte na veel onderhandelen gelukt.’ Hij was medeverantwoordelijk voor het

bazing wekken dat hij Het Provinciaal Utrechts Genootschap (PUG) een warm hart toedroeg en in 1919 de aanschaf van tien nieuwe vitrines mogelijk maakte voor hun oudheidkundige verzameling. Hij zou ook nog enige tijd het voorzitterschap op zich nemen.

dens de Eerste Wereldoorlog werd het initiatief genomen tot de oprichting van de Jaarbeurs, een initiatief waar Fockema Andreae samen met W.A. van Zijst flink aan had getrokken. De Jaarbeurs bleek een belangrijke stimulans voor de handelspositie van Utrecht.

Fockema Andreae schrijft in zijn *Hedendaagsche Stedenbouw* dat een stad zich goed moet beraden op zijn 'karakter': is het een handelsstad, een marktstad, een havenstad? De stedenbouwer zou daar bij zijn plannen terdege rekening mee moeten houden. In dit strategisch 'vooruit'denken over de stad paste het dat de vee- en groentemarkten van Utrecht een nieuwe en moderne outillage kregen. Beide verhuisden uit het centrum (Vredenburg en Paardenveld) naar een groot terrein aan de Croeselaan, waar niet alleen een moderne veilinghal kwam, maar ook een haven werd aangelegd. De vrijgekomen ruimte op het Vredenburg werd in beslag

genomen door het eerste vaste Jaarbeursgebouw. Op het Paardenveld kwam het nieuwe hoofdbureau van Politie. Utrecht stad werd tijdens zijn bestuur verrijkt met een groot aantal nieuwe openbare gebouwen. Fockema Andreae stelt in *Hedendaagsche Stedenbouw* dat een gemeente zelf het goede voorbeeld moet geven: 'Men kan zonder overdrijving zeggen, dat de beste stadsplannen niet tot hun recht komen, als de bebouwing leelijk is [...] daarom dient er bijzondere aandacht besteed te worden aan het uiterlijk der van gemeentewege te stichten openbare gebouwen en aan de plaatsing van publieke bouwwerken in het algemeen [...]

Met weinig, mits goed geplaatste schoone gebouwen, kan men in dit opzicht buitengewoon veel doen.' Gelukkig kon Fockema Andreae beschikken over een Dienst Gemeentewerken met enkele zeer getalenteerde architecten, onder wie J.I. Planjer en G. van der Gaast. Zij waren verantwoordelijk voor een aantal van de mooiste gebouwen uit die jaren, zoals het politiebureau Tolsteeg, het Stedelijk Gymnasium en het paviljoen in het Wilhelminapark.

'De stad is uit haar kleeren gegroeid'

Een belangrijke voorwaarde voor de modernisering en uitbreiding van Utrecht was een gemeentelijke herindeling. Al

Twee tentoonstellingen

Fockema Andreae is als wethouder en later burgemeester van grote betekenis geweest voor Utrecht. Toch kennen de meeste Utrechters tegenwoordig zijn naam alleen nog van buslijn 4 en wellicht dat enkelen weten dat er in het Wilhelminapark een 'Fockema Andreaebank' staat, door de burgers geschonken bij zijn 12,5-jarig burgemeestersjubileum. Maar bij zijn afscheid in 1933 schreven de kranten pagina's vol over

Menukaart van diner (25 april 1931) ter gelegenheid van de opening van het nieuwe politiebureau aan het Paardenveld. Dit is een van de honderden menukaarten in het archief van Fockema Andreae. Bijna alle diners werden gehouden bij Huize Molenaar aan de Lange Nieuwstraat.

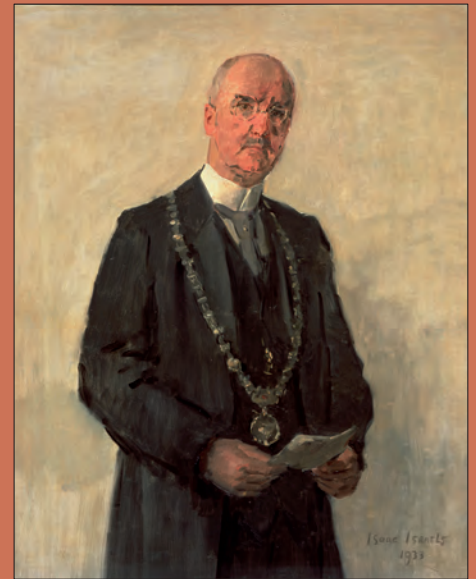
□ HUA, ARCHIEF FOCKEMA ANDRAE

zijn verdiensten. Een krant vat zijn betekenis voor de stad als volgt samen: 'Er zijn in Utrecht groote dingen gebeurd, maar er zijn geen dwaze dingen gebeurd.' Een burgemeester die zo'n indruk achterlaat, verdient een tentoonstelling.

Die tentoonstelling is mede mogelijk, omdat Fockema Andreae een verzameling voorwerpen uit zijn Utrechtse burgemeesterperiode aan het Centraal Museum naliet. Zo zijn er het zilveren fluitje, dat hij gebruikt had bij de officiële opening van het sportterrein aan de Thorbeckelaan op 21 mei 1923, en een zilveren schaar waarmee hij het lint doorknipte voor de nieuwe veemarkt op 3 oktober 1928. Maar ook een zilveren troffel, die hij gebruikte op 28 juli 1921 bij de eerste steenlegging van een woningcomplex van de Utrechtse Christelijke Besturenbond in Rivierenwijk (Schipbeekstraat e.o.).

Het belangrijkste stuk in de historische collectie van het Centraal Museum is het portret dat Isaac Israëls van hem schilderde bij zijn afscheid in 1933. Bijzonder is ook een aantal brieven, dat burgers hem persoonlijk schreven: scheldbrieven en smeekbedes. Deze komen uit zijn persoonlijk archief dat op Het Utrechts Archief aanwezig is. Al deze voorwerpen en nog vele meer zijn te zien op de tentoonstelling in het Centraal Museum.

Gezien de betekenis van Fockema Andreae voor de stedenbouwkundige ontwikkeling van Utrecht zal architectuurcentrum Aorta tegelijkertijd een expositie wijden aan deze kant van zijn bestuur. Zijn eigen exemplaar van *De Hedendaagsche Stedenbouw* zal hier te zien zijn te midden van beelden die de groei van Utrecht in de periode 1914-1933 illustreren. Natuurlijk is er

Isaac Israëls, Portret van burgemeester dr. J.P. Fockema Andreae, 1933

□ HET CENTRAAL MUSEUM

het uitbreidingsplan van Berlage/ Holsboer en wordt in tekst en beeld de visie van Fockema Andreae op 'het stedenschoon van Utrecht' getoond.

De tentoonstelling in het Centraal Museum (Nicolaaskerkhof 10) is t/m 25 mei te zien van dinsdag t/m zondag van 11 tot 17 uur, die in Architectuurcentrum Aorta (Achter de Dom 14) t/m 3 mei op woensdag t/m vrijdag van 12 tot 17 uur en op zaterdag van 13 tot 17 uur. In het kader van de exposities worden twee lezingen gehouden: door Maarten Brinkman over Fockema Andreae zijn leven en zijn werk en door Bettina van Santen over Fockema Andreae: 'De Hedendaagsche Stedenbouw' en Utrecht in de jaren 1914-1933. Zie voor de data en meer informatie: www.aorta.nu.

in 1909 kreeg de toenmalige directeur gemeentewerken van het College van B&W - met Fockema Andreae als wethouder openbare werken - de opdracht schetsplannen te maken voor grensuitbreiding. In 1911 was dit schetsplan gereed, maar de realisering zou nog decennia op zich laten wachten. In het uitbreidingsplan van Berlage en Holsboer van 1920 was ook al ruim over de bestaande gemeentegrenzen met Zuilen, Jutfaas en Maartensdijk heen gepland, in de hoop dat het moment van grenswijziging niet al te ver weg meer was. Terwijl de daadwerkelijke grenswijziging uitbleef, groeide de buurgemeente Zuilen bijna aan Utrecht vast en bouwden Maartensdijk en Jutfaas 'parasitaire' bebouwing tegen de gemeentegrenzen aan (Tuindorp en oud-Hoograven). Fockema Andreae bleef tijdens zijn gehele ambstperiode in Utrecht een vurig pleitbezorger voor de grenswijziging, maar ditmaal was hem geen succes beschooren. Enkele dagen na zijn afscheid als burgemeester in 1933 werd het voorstel door Gedeputeerde Staten in een openbare zitting behandeld en niet gehonoreerd.

'Hij wijdde al zijn trouw aan Utrecht'

De werklust van Fockema Andreae was ongekend. Ongetwijfeld was zijn ongetrouwde staat een voordeel om zowel overdag als 's avonds volop bestuurlijk bezig te zijn. Maar waarschijnlijk was hij er de persoon ook naar om al zijn tijd te investeren in het werk. Als wethouder openbare werken ging hij bij lastige kwesties vaak persoonlijk even ter plekke kijken. Deze gewoonte hield hij ook tijdens zijn burgemeesterschap vol. In een groot krantenartikel ter gelegenheid van zijn 12,5-jarig ambtsjubileum schrijft de journalist vol bewondering dat de burgemeester vaak 's nachts pas om drie uur naar bed gaat, om 's morgens om negen uur weer fris op het werk te verschijnen. Tijdens zijn bijna 20-jarige burgemeesterschap sloeg Fockema Andreae geen enkele raadsvergadering over en kwam hij er voor terug van vakantie. Elke avond was hij wel ergens in de stad - en soms erbuiten - aanwezig als erevoorzitter of bestuurslid of als geïnteresseerde burger. Hij bezocht regelmatig toneelvoorstellingen, voetbal- en andere sportwedstrijden. Zo was hij een groot liefhebber van biljarttoernooien. Dit alles blijkt uit de enorme verzameling krantenknipsels die hij zelf heeft bijgehouden. Vanaf de eerste dag van zijn bur-

Eerste steen met opschrift van woningbouwcomplex Rivierenwijk, aangebracht door Fockema Andreae op 21 juli 1928

□ FOTO: DIENST MONUMENTEN, GEMEENTE UTRECHT

gemeesterschap tot op de laatste hield Fockema Andreae een plakboek bij waarin elke gelegenheid, elke toespraak, elke gebeurtenis en elk etentje waar hij zelf bij aanwezig was, werd ingeplakt. De bij zijn aanvaardingsrede van 30 maart 1914 uitgesproken wens, dat hij voor de inwoners van de stad een 'burgervader' wilde zijn, een burgemeester 'tot Uwen dienst', bleek geen loze belofte. Hij investeerde bijzonder veel tijd in contacten met de bevolking en dat maakte hem mateloos populair.

Groot was dan ook de teleurstelling toen Fockema Andreae in 1933 onverwachts zijn vertrek aankondigde. En dat terwijl hij nog geen jaar eerder - in 1932 - voor een derde termijn als burgemeester van Utrecht was benoemd. Per 1 december 1933 werd hij benoemd tot Commissaris van de Koningin in de provincie Groningen. De kranten berichtten over zijn plotselinge afscheid als betrof het een overlijden. Men verhaalde dat er mensen op straat gehuild hadden bij het horen van het bericht. Het afscheid van Utrecht bleek ook Fockema Andreae zelf achteraf niet mee te vallen en zijn nieuwe functie stelde hem teleur. Al na drie jaar legde hij zijn ambt in Groningen neer en keerde terug naar de omgeving van Utrecht. Hij vestigde zich in Bilthoven, waar hij zich vooral toelegde op het publiceren over recht en geschiedenis. Kort voor hij zich weer in de stad Utrecht

wilde vestigen, overleed hij op 27 juli 1949 in het Diaconessenhuis. Hij had nog net voor zijn overlijden te horen gekregen dat een vlak daarbij gelegen straat naar hem zou worden vernoemd. Oud-burgemeester Fockema Andreae werd opgebaard in het stadhuis van Utrecht en velen hebben daar nog een keer afscheid genomen van 'hun burgemeester', zij het nu definitief.

Bronnen

Alle citaten over stedenbouw zijn afkomstig uit F.P. Fockema Andreae, *De Hedendaagsche Stedenbouw* (Utrecht 1912).

De tussenkoppen in dit artikel zijn citaten uit het krantenartikel 'Onze burgemeester gaat heen', verschenen in het *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, donderdag 2 november 1933 (avondeditie). Deze en andere krantenknipsels zijn aanwezig in het archief van Fockema Andreae in Het Utrechts Archief, inv. Nr 831-11. j.p. fockema andreae (1879-1949), burgemeester van utrecht.

Leeuwenbergh en Hoofdstaatskantoor

Aan de door de Stichting Publikaties Oud-Utrecht (SPOU) verzorgde serie boekjes over Utrechtse monumenten zijn twee nieuwe uitgaven toegevoegd. Kenmerkt het ene beschreven gebouw - het hoofdstaatskantoor aan de Neude - zich door continuïteit in zijn functie, het andere, oudere - Leeuwenbergh - heeft in de loop van zijn bestaan naar functie en uiterlijk vele gedaantewisselingen ondergaan. Terwijl het laatstgenoemde

boekje wél melding maakt van de nieuwste bestemming - tijdelijke Kleine Zaal van het Muziekcentrum Vredenburg - vermeldt het eerste niet dat KPN, eigenaar van het hoofdstaatskantoor, het gebouw vóór 2012 verkopen wil. Het geeft wel een goed beeld van de bijzondere Art Deco-stijl waarin innerlijk en uiterlijk van het monumentale pand zijn opgetrokken.

Johanna Maria van Winter, Leeuwenbergh: de vele gedaanten van een 16e-eeuws pesthuis. Utrecht: SPOU, 2007. 32 p. ISBN 978 90 5479747; € 6,25.

Ben Koevoets, Art Deco aan de Neude: het Hoofdstaatskantoor. Utrecht: SPOU, 2007. 32 p. ISBN 978 90 54790693; € 6,25.

Vorstelijk wandelen

Wie door het Baarnse Bos struikt, loopt letterlijk in de voetsporen van vele generaties van het koninklijk huis. Het bos, sinds 1981 eigendom van Staatsbosbeheer, is het restant van de 18e-eeuwse buitenplaats De Eult. In 1758 ging het over in handen van prinses Anna van Hannover die al het naastgelegen Soestdijk bezat. Vanaf 1872 werd het landgoed doorsneden door de spoorlijn Amsterdam - Amersfoort. Onder de voorwaarden die de verkoper, prins Hendrik, stelde behoorden het inrichten van een koninklijke toilet- en wacht ruimte op station Baarn en het zodanig opstellen van de dienstregeling dat vrijwel alle treinen daar zouden stoppen.

Dit fraai geïllustreerde boek beschrijft de geschiedenis van buitenplaats, koninklijk goed en bos met veel aandacht voor de tuinarchitectuur, de natuurwaarden en een gedetailleerd herstelplan van bos en directe omgeving.

Eric Blok en Caroline Brouwer, Het Baarnse Bos: een vorstelijk wandelpark: herstelplan voor een koninklijk bos. Utrecht / Amsterdam: Provincie Utrecht / Stokerkade, 2007. 175 p. ISBN 978 90 79156 02 3; € 17,50.

Oeverloos gezwam?

Jan Daan Hillen beschrijft een 'subjectieve waarheid' over vijftien jaar besluitvorming rond de herinrichting van het Utrechtse stationsgebied met gebruik van de echte namen en functies van de betrokken personen en instanties. Hij doet dat tegen de achtergrond van maatschappelijke gebeurtenissen ten tijde van de millenniumwisseling: het verdwijnen van de gulden, opkomst en ondergang van de 'leefbaren', preventief ruimen van vee en het rinkelen van talloze mobiele telefoons.

Jan Daan Hillen, Water in de singel: vijftien jaar oeverloos in het stationsgebied van Utrecht. Utrecht, Corio Nederland Retail, 2007. 596 p. ISBN 978 90 90222912; € 24,95.

Vijftig jaar Utrechtse popmuziek

Toen het Centraal Museum in 2004 een tentoonstelling wijdde aan 50 jaar popmuziek in Utrecht ontbrak een boek waarin alle memorabilia beschreven en toegelicht werden. Dat boek is nu, gelukkig, alsnog verschenen. In 50 korte hoofdstukken beschrijft een keur aan auteurs evenzovele aspecten van een opvallend veelzijdige historie. Die begint met de première van de film *Rock Around the Clock* in de City-bioscoop op 14 september 1956 en eindigt met het succes van Erik de Jong, alias Spinvis. De nadruk ligt op de laatste twintig jaar waardoor het boek een vervolg is op *Pop Utrecht 1956 - 1986*, verschenen bij Matrijs in 1987. Alles komt aan bod: de bandjes, de podia, de studio's, de platenwinkels, de festivals, van punk tot smartlap, van blues tot rap.

Het rijk geïllustreerde boek bevat een discografie waarbij de samenstellers gestreefd hebben naar een volledig overzicht van alle plaat-, cassette en cd-opnames van Utrechtse popmuzikanten. Op twee cd's is bovendien een royale selectie te beluisteren, beginnend met 'Waarom noem je mij nog baby?' (1962) van De Domdolly's.

Lutgard Mutsaers (hoofddredactie), Van the Black Rocking Cats tot Spinvis. Een halve eeuw popmuziek in & uit Utrecht. Utrecht: Villa Utapio, 2007. 144 p. + 2 cd's. ISBN 978 90 90221267; € 19,50.

Ook verschenen

Jan Carel van Dijk. **Het Amersfoort van onze grootouders: verhaal aan de hand van oude ansichten.** Zaltbommel: Aprilis, 2007. 156 p. ISBN 978 90 59942059; € 19,95.

Mieke Gerritsen-Kloppenburger, **De zuster van Hoogland: het Wit-Gele Kruis in een dorpsgemeenschap 1929-1983.** Hoogland, Historische Kring Hoogland, 2007. 66 p. ISBN 90 80704046; prijs onbekend (verkrijgbaar bij de Historische Kring Hoogland en de plaatselijke boekhandel).

Ronald Schalekamp (redactie en samenstelling), **Willem Lengton, de Zwolse verzetsheld: leider van de knokploeg Soest.** Zwolle: Persbureau Zwolle, 2007. 64 p. ISBN 978 90 78336020; € 11,- (verkrijgbaar bij de boekhandel in Amersfoort).

Ralph Pans, **De slag om de Domstad: de inside story over het Utrechtse burgemeestersreferendum.** Den Haag: Sdu, 2008. 115 p. ISBN 978 90 12126342; € 14,90

Anton Kos en Karin Abrahamse, **Erfgooiers ten eeuwige dage.** Zwolle: Waanders, 2007. 208 p. ISBN 978 90 40084065; € 34,95 (uitgegeven t.g.v. het 75-jarig jubileum van het Goois Natuurreservaat).

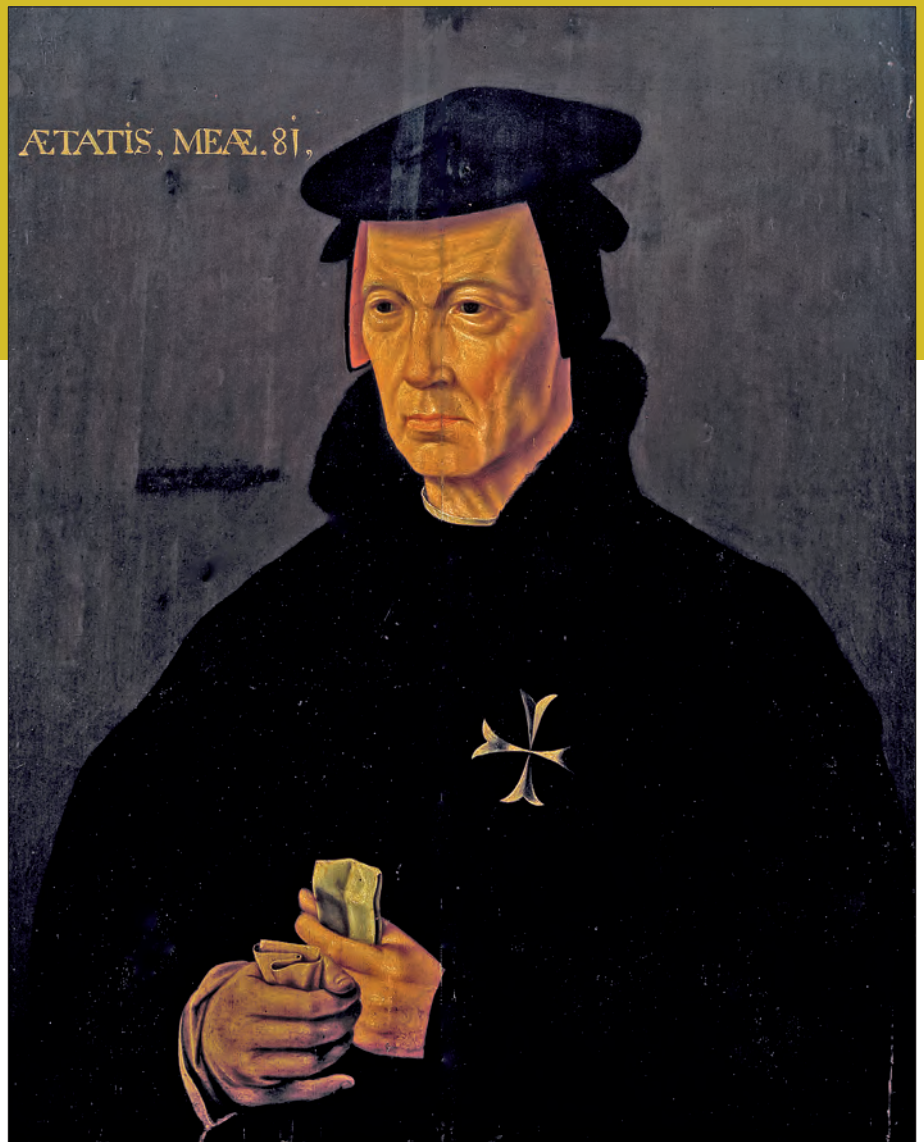
Marieke Bous e.a., **Maarsse: geschiedenis en architectuur.** Zeist / Utrecht: Kerckebosch / SPOU, 2007. 424 p. ISBN 978 90 67204354; € 22,75 (Monumenteninventarisatie provincie Utrecht deel 33).

Margriet Mijnsen-Dutilh, **Amersfoort lag aan zee: waterschapskroniek Vallei & Eem deel 1 (777-1616).** Utrecht / Leusden: SPOU / Waterschap Vallei & Eem, 2007. 274 p. ISBN 978 90 54790716; € 30,-.

Reconstructie van een verdwenen stukje middeleeuws Utrecht - 2

Berend van Duven (ca. 1470-1551), balijer en commandeur van de johannieters in Utrecht. Het was deze Van Duven die in 1532 de percelen van het Catharijneconvent in de Teerling aan de landsheer verkocht. Kopie van ca. 1600 naar een verdwenen origineel uit het midden van de 16e eeuw.

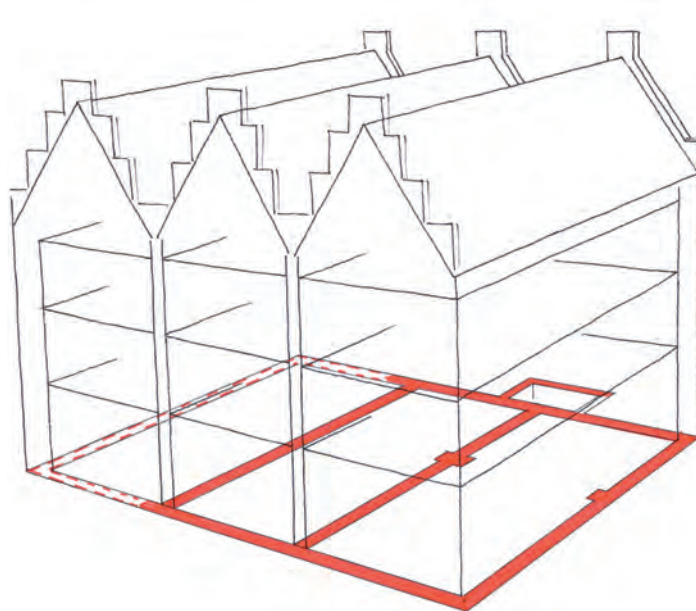
□ MUSEUM CATHARIJNECONVENT

Op zoek naar het

*In oktober 2007 legden archeologen op het Vredenburg de fundamenteën bloot van drie stenen huizen uit het begin van de 14e eeuw, die deel uitmaakten van wat in de late Middeleeuwen de Teerling heette. Dat huizenblok ging in 1532 volledig tegen de vlakte vanwege de bouw van de Vredenburg. Hoe dit verdwenen stukje stad er toen uitzag en wie er woonden, was het onderwerp van de eerste aflevering van dit artikel. Deel twee reconstrueert het ontstaan van de Teerling.**

In de vorige aflevering is vastgesteld dat het gros van de huizen van de Teerling in 1532 in handen was van enerzijds de erven van de bekende orgelbouwer Gerrit Petersz. (overleden 1527) en anderzijds de heren van het Catharijneconvent. Informatie over de genoemde percelen ontbreekt echter in het archief van dit convent, dat voor de middeleeuwse periode grote hiaten vertoont. Enkele archiefstukken zijn echter elders bewaard gebleven, waaronder een goederenregister van het convent uit 1368, dat alle bezittingen van de Utrechtse johannietervestiging stuk voor stuk beschrijft.¹ Daarin vinden we ook het goederenbezit in de Teerling terug: 'Om te beginnen: in de parochie van de Utrechtse Buurkerk heeft het klooster van St. Catharijne drie stenen huizen met bijbehorende erven, grond en de achtergelegen gebouwen en stallen, gelegen recht tegenover het koor van de kerk van het genoemde klooster van St. Catharijne, tegelijkertijd gebouwd, waarvan één namelijk de grootste, *Hamersteyne* geheten, momenteel in het bezit is van Jan van Amerongen, zoon van Arnold Rieme, door koop voor de duur van zijn leven vrij van lasten [...] Dan het middelste stenen huis daar van de drie genoemde, *Landscrone* geheten, met zijn toebehoren, dat nu voor vijf jaar vanaf 1368 in het bezit is van Jan van Hamersteyne voor 12 oude schilden per jaar [...] En [het stenen huis] daar dat *Walenborgh* heet en dat nu Tideman Meus bezit voor 10 jaar vanaf [jaartal onleesbaar] voor 16 pond per jaar [...].'²

De drie stenen huizen aan het Catharijneveld.

□ RECONSTRUCTIETEKENING DOOR BART KLÜCK. SECTIE CULTUURHISTORIE, GEMEENTE UTRECHT, 2007

ontstaan van de Teerling

Het St. Catharijneconvent als huizenbezitter

Waar het convent anno 1532 enkel nog het meest westelijke van deze drie stenen huizen bezat, behoorden deze oorspronkelijk dus alle drie aan het convent toe. Vervolgens noemt het register de heren van St. Catharijne ook als eigenaar van een erf in de Viesteeg net achter deze stenen huizen. Daar stond een gebouw met twee kamerwoningen en een poort in het midden, waardoor de bewoners van de drie stenen huizen toegang hadden tot de Viesteeg. Tot slot vinden we onder de genoemde eigendommen de beide huizen terug die ten oosten van de drie stenen huizen aan het Catharijneveld waren gelegen en die ook in 1532 nog aan het convent toebehoorden. Dat zijn het huis Batenborch dat eerder Willem Corthoze en daarna de erven

van Reynier de smid van het convent in tijns (= erfpacht) hadden voor 25 pond per jaar, en het huis op de hoek met wat in 1368 nog de gemeenschappelijke straat van de stad heet ('*Communis Platea civitatis*'). Het laatste huis was eerder van Nicolaas Vrese geweest, maar behoorde in 1368 toe aan Willem Corthoze en zijn vrouw Belia, die de tijns voor de duur van hun leven hadden afgekocht tot een bedrag van 4 pond per jaar.³ Het erf van het huis Batenborch lijkt anders dan die van de andere huizen aan het Catharijneveld helemaal tot aan de Viesteeg te hebben doorgelopen, want het grensde aan het eerder genoemde erf met de twee kamerwoningen en de poort. Anno 1368 had het convent dus een veel groter deel van de Teerling in eigendom dan anderhalve eeuw later, namelijk alle vijf

Ontwikkeling van de Teerling

erven aan het Catharijneveld (waarvan een doorliep tot aan de Viesteege) plus een erf achter de drie stenen huizen aan de Viesteege. Vergelijken we deze situatie met die van 1532, dan valt op dat de erven die uit dit complex zijn losgeraakt alle toebehoren aan de erven Gerrit Petersz. de orgelmaker. Kennelijk heeft het convent later in de 14e of 15e eeuw afstand gedaan van twee van de drie stenen huizen, de huizen die begin 16e eeuw door Gerrit Petersz. gezamenlijk werden bewoond. Hetzelfde moet zijn gebeurd met het achterliggende erf met de poort en de beide kamers in de Viesteege.

Over dit laatste erf is een interessante getuigenis overgeleverd van een (oud-)bewoner van het naastgelegen huis. Het betreft een geschil tussen Gerrit Petersz. en de balijer van St. Catharijne over de muur op de erfgrans van de percelen die Gerrit eigenmachtig had neergehaald, een zaak die in oktober 1505 voor de Utrechtse schepenbank kwam. Deze getuige wist onder meer te vertellen dat dat erf zestig jaar geleden onbebouwd was en dat daar heel lang 'geen staende tymert' had gestaan. Pas kort daarvoor had Gerrit Petersz. er twee woningen neergezet. Ook kon hij zich nog herinneren dat 'daer plach een wech te wesen myt een poertgen, dair die stenen huizen vuyt gingen [...] dair men hout ende torff vuyt ende in plach te dragen.'⁴ De poort en de beide kamerwoningen waren dus al voor het midden van de 15e eeuw verdwenen en waarschijnlijk was het eigendom van het erf en wellicht ook van twee van de drie stenen huizen toen reeds in andere handen overgegaan.

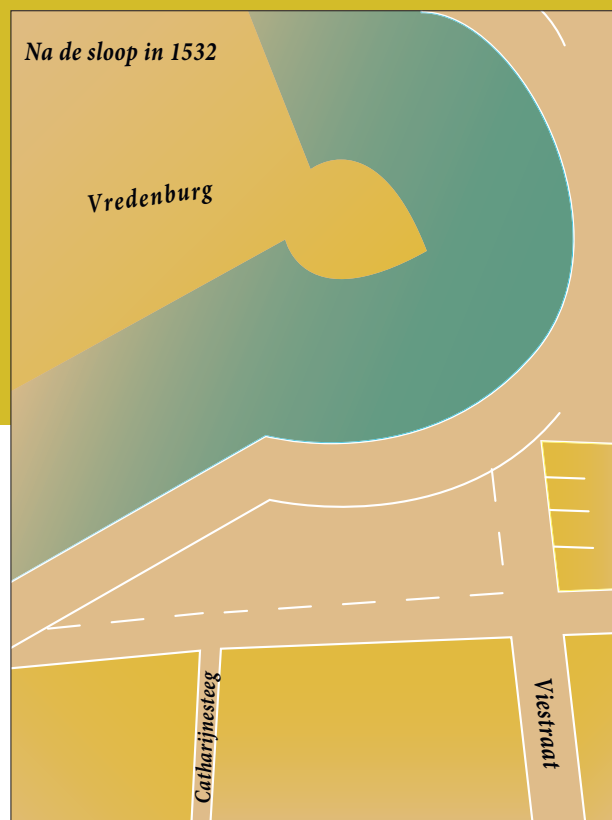
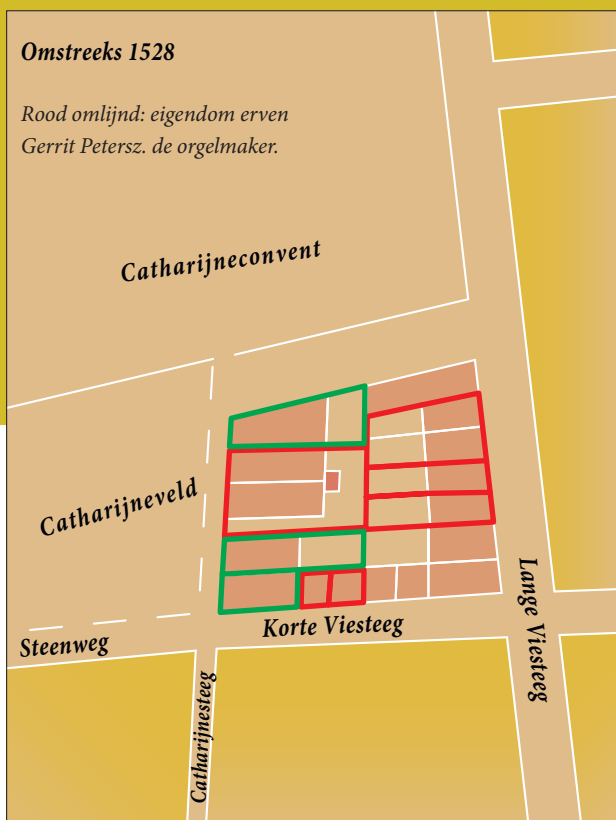
Ontstaan van de Teerling

Anno 1368 waren de percelen van de Teerling dus al grotendeels bebouwd, in ieder geval aan de zijde van het Catharijne-

veld en voor een deel aan de zijde van de Viesteege. Dat toen reeds de meeste, zo niet alle percelen aan de Viesteege, zoals die in 1532 bestonden, met huizen waren bezet, is heel wel denkbaar. Alleen de kamerwoningen aan de oostzijde, de 'vier cleijn huijskens' in de Korte Viesteege, stammen waarschijnlijk van later datum.

Voor de oorsprong van de bebouwing van de Teerling moeten we nog wat verder terug in de tijd en de archiefbronnen. Dan stuiten we op een oorkonde uit 1311 die ons meer vertelt over de herkomst van de percelen die de Utrechtse johannieters in 1368 in de Teerling bezaten. Op 29 januari 1311 ontvingen zij, zo blijkt uit dit stuk, in eeuwigdurende tijns voor een bedrag van 6 pond per jaar 'dat erve dat gelegen is achter haren Vrederic Soudenbalchs', het erf achter heer Frederik Zoudenbalch. Daarmee wordt het erf van het huis Zoudenbalch aan de Oudegracht bedoeld. Dit huis staat vanaf ongeveer 1500 bekend als het huis Oudaen.⁵

De omvang van het perceel wordt als volgt omschreven: 'van den Nuwen Steenwech gemeten de langhe van negen roeden en ses voeten tot S. Katerinen waert en te brede vanden Steenwech de ut S. Katherinen steghe gaet totter kercken waert ende totter huusen toe de daer nu ghetimmert staen.'⁶ We kunnen dit lezen als: een perceel aan de westzijde van de Steenweg 35,79 m lang in de richting van het St. Catharijneklooster en met een breedte van de Catharijnesteeg (en het verlengde daarvan) tot de hoogte van de Catharijnekkerk en de huizen aan de Viesteege. In mijn optiek gaat het hier om het hele stuk grond zoals dat in 1368 aan het convent toebehoort en dat dan inmiddels geheel is verkaveld en bebouwd. Dat het niet om het hele terrein van de Teerling gaat, kunnen we afleiden uit de beperking van de breedte tot de 'huusen de daer nu ghetimmert staen'. Dat moeten dan de huizen in de Viesteege zijn geweest die in 1368 buiten de eigendom van het convent vielen.

Die zouden daar dan al kort vóór 1311 gebouwd zijn. Nadat dan in 1311 alle andere grond door de stad aan het convent was gegeven, zullen weldra ook de percelen aan het Catherijneveld zijn uitge-

slagen en bebouwd; waarschijnlijk was dit zelfs al bij de overdracht aan het convent voorzien.⁷ De datering van het muurwerk van de fundamenteën van de drie stenen huizen in het eerste kwart van de 14e eeuw sluit daar naadloos bij aan.

Het ontstaan van de bebouwing van de Teerling kunnen we daarmee dateren omstreeks 1311. Hiervoor werd het noordelijk deel van het dan nog geheel onbebouwde Catharijneveld geofferd. De oostgrens van het te bebouwen terrein werd gevormd door de kort daarvoor geplaveide gemeenschappelijk weg van de stad, de (nieuwe) Steenweg, die vanouds de bewoning bij de Buurkerk (Stathe) verbond met die bij de St. Jacobskerk.⁸ Aan de zuidzijde werd de grens getrokken in het verlengde van de Catharijnesteeg, die al vanaf de stichting van het St. Catharijneklooster in de 12e eeuw de aanvoer-route naar het klooster vormde vanaf de Oudegracht.⁹ Aan de noordzijde werd de grens bepaald door de Viesteeg, die vanaf de Catharijnepoort in een rechte lijn naar de gracht liep, waar het over de Viebrug (voor het eerst genoemd in 1289) ver-

der ging naar de Neude. Daar werd vanaf eind 13e eeuw het vee op de markt gebracht.¹⁰ De naam Viesteeg (Veesteeg) wordt dan ook gezien als een verwijzing naar de route waarlangs het vee van buiten de stad naar de markt op de Neude werd gevoerd.

Aan de westzijde sloot de nieuwbouw van de Teerling aan bij het terrein van het klooster, waarbij een brede strook grond onbebouwd bleef. Uit het feit dat deze strook in 1499 nog wordt aangeduid als Catharijneveld valt op te maken dat zich hier niet een weg van betekenis heeft ontwikkeld.¹¹ Interessant is dat vanaf eind 14e eeuw het gedeelte van de Steenweg voorbij de Catharijnesteeg de naam van Korte Viesteeg of (heel verwarrend) Viesteeg gaat dragen.¹² Die ontwikkeling valt mogelijk samen met de bouw van de vier kamerwoningen aan de oostzijde van de Teerling.

De verkaveling van dit deel van het Catharijneveld past in een tijd waarin de bevolking van de stad snel groeide en waarin de open stukken binnen de muren in snel tempo werden volgebouwd, waarna de bebouwing zich later in de 14e en 15e eeuw verder verdichtte. De vraag is waarom de stad niet ook de rest van het Catharijneveld voor woningbouw heeft bestemd. Anders dan de Neude - ook zo'n open veld te midden van de steeds dichter wordende

Een orgelbouwer aan het werk. Fragment van een tekening uit het Wolfegger Hausbuch, ca. 1470.

□ CHRISTOPH GRAF ZU WALDBURG WOLFFEGG (RED.): DAS MITTELALTERLICHE HAUSBUCH AUS DER SAMMLUNG DER FÜRSTEN ZU WALDBURG WOLFFEGG. FAKSIMILE MIT KOMMENTARBAND (MÜNCHEN 1997).

De opgraving op het Vredenburg, met duidelijk zichtbaar de contouren van de put voor het huis van Gerrit Petersz.

□ FOTO: ONDERZOEKS- EN ADVIESBUREAU BAAC, 2007

stedelijke bebouwing - lijkt het Catharijneveld in de 14e eeuw geen marktfunctie te hebben vervuld. In 1369 verbood de raad van de stad namelijk nadrukkelijk om marktkramen te plaatsen op het Catharijneveld.¹³ Pas vanaf 1436 werd de zuivelmarkt, daarvoor gesitueerd in de omgeving van de Massegast, gehouden 'langes an den Steenwech tot sinte Katherinen werts' en later in de 15e eeuw blijken op het Catharijneveld ook de jaarlijkse paardenmarkten plaats te vinden.¹⁴ Tot die tijd moeten er dus andere redenen zijn geweest om het Catharijneveld als open terrein te handhaven. Maar wat de functie van dit veld vóór 1436 precies is geweest, blijft vooralsnog een raadsel.

De Teerling ná 1532

Na de val van de Vredenburg en de sloop die daarop volgde, besloot de stad in 1584 om de in 1532 geruimde percelen aan het Catharijneveld en de Viesteeg opnieuw te laten bebouwen. Daar-

toe werden deze percelen door de stad, die na de val van de burcht de eigendom daarvan voor zich had opgeëist, 'in enen vasten ende stedigen erfcoip vercoft'.¹⁵ Herbouw van de Teerling bleef echter achterwege. De stad gaf er de voorkeur aan het terrein van de voormalige Vredenburg met het oude Catharijneveld tot één groot marktveld te verenigen. Na de sloop van de burcht werd hier op zaterdag weer de paardenmarkt gehouden en vanaf 1582 ook de wekelijkse beestenmarkt.¹⁶ Aanvankelijk werd dit uitgestrekte terrein dan ook vaak het Paardenveld genoemd, maar na enige tijd kreeg de aanduiding Vredenburg toch de overhand.

Het enige wat nog aan de Teerling herinnerde, was de put op het Vredenburg. Deze is nog tot 1646 in gebruik gebleven en werd toen vervangen door een pomp. Nog in 1844 vermeldt Van der Monde hier een 'fraaije hardstenen pomp', die tot 1878 lijkt te hebben gefunctioneerd.¹⁷ In dat jaar werd een nieuwe pomp geplaatst, een grote pomp met lantaarn, die afgaande op enkele foto's uit het begin van de 20e eeuw meer naar het noorden moet worden gesitueerd. Kort na 1910 is deze pomp voorgoed uit het stadsbeeld verdwenen.

Noten

- 1 Het origineel berust in het Stadsarchief te Gent. De tekst is uitgegeven in: J.M. van Winter red.), *Sources concerning the hospitallers of St. John in the Netherlands 14th-18th centuries* (Studies in the thought of Christian thought 80) (Leiden e.a. 1998) 193 e.v.
- 2 Vertaald uit het Latijn. Voor de originele tekst zie: Van Winter, a.w., 197.
- 3 Idem, 198-199
- 4 HUA, Stadsarchief I, inv.nr. 703-9: Plecht- en procuratieboek, nr. 75 (30 okt 1505).
- 5 De oorkonde, waarvan het origineel ooit in het archief van het Catharijne-convent berustte, is alleen in afschrift (begin 17e eeuw) bewaard: HUA, verzameling Van Buchel-Booth, inv.nr. 12, f. 41r (29 jan. 1311). De tekst wordt (met enkele leesfouten) ook aangehaald bij: N. van der Monde, *Geschied- en oudheidkundige beschrijving etc.* 3 dln. (Utrecht 1844 -1846), aldaar dl. 2, 300-301, dl. 3, 8-9. Van der Monde betreft de inhoud van de akte echter ten onrechte op het achtererf van het huis Zoudenbalch aan de Oudegracht (later huis Oudaen) en citeert deze daarom bij de beschrijving van de Zak-kendragersteeg.
- 6 In hedendaags Nederlands: 'gemeten vanaf de Nieuwe Steenweg in de lengte 9 roeden en 6 voet in de richting van St. Catharijne en in de breedte vanaf de hoek van de Steenweg en de Catharijnesteeg (de tegenwoordige Zakkendra-gersteeg) in de richting van de kerk en van de huizen die daar nu gebouwd staan.'
- 7 In die richting wijst de bepaling die aan het eind van de akte wordt gesteld: 'Voort so sel den commendur dat water leyden onder den Steenwech.' Dat er bij de bouw van de drie stenen huizen inderdaad speciale voorzieningen zijn getroffen voor de afwatering van de percelen bleek bij de opgravingen in juni, toen werd net ten oosten van het meest oostelijk gelegen stenen huis een waterkelder aangetroffen, mogelijk bestemd voor de opvang van regen-water afkomstig van dit huis.
- 8 De oudste vermelding van de Nieuwe Steenweg dateert van 1305. Aangenomen wordt dat deze weg kort daarvoor met stenen werd geplaveid. Een veel oudere Steenweg bevond zich ter plaatse van de latere Zadelstraat. F. Ketner, 'Over het karhuis en steenwegen binnen en buiten Utrecht', *Maandblad Oud-Utrecht* (1951) 9-12, aldaar 13.
- 9 De vermelding van de Catharijnesteeg in de eerder aangehaalde oorkonde van 1311 is tevens de vroegste vermelding. De bewoning langs deze steeg, zo is bij een opgraving in 1988 vastgesteld, dateert echter al uit de 13e, mogelijk zelfs 12e eeuw: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de gemeente Utrecht* (1988) 171-172. Een andere aanwijzing voor een veel vroeger ontstaan van deze steeg vormen de diverse huizen en kamerwoningen die het convent in deze steeg en op de noordhoek met de Oudegracht bezat. De Jansbrug (Heer Jansbrug) zou eveneens naar het Catharijneconvent kunnen verwijzen. De bezittingen van St. Catharijne in de steeg en bij de brug worden vermeld in: Van Winter (ed.), 199 e.v.
- 10 J. Brugman, H. Buiter en K. van Vliet, *Markten in Utrecht van de vroege Middeleeuwen tot nu* (Utrecht 1995), 35-37. De oudste vermelding van de Viesteeg dateert van 1366: J.C. Overvoorde en J.G.Ch. Joosting (red.), *De gilden van Utrecht tot 1528* 2 dln. ('s-Gravenhage 1896-1897), dl. 2, 409 (Liber hirsutus minor, 13); de eerste vermelding van de Viebrug ('Pons pecorum') stamt al van 1289: S. Muller Fzn. e.a. (red.), *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301* 5 dln. (Utrecht/'s-Gravenhage 1920-1959), dl. 4, nr. 2370 (1289 febr.).
- 11 Zie de akte aangehaald in aflevering 1, noot 15.
- 12 Het vroegste voorbeeld stamt uit 1395: HUA, verzameling Handschriften RAU, nr. 343-1. Hier is sprake van het erf achter huis Oudaen 'streckende van voor vander grachte tot achter inde Vyesteeg'.
- 13 S. Muller Fzn. (red.), *De middeleeuwse rechtsbronnen der stad Utrecht*

De pomp op het Vredenburg, ca. 1910. Foto Wagner & Weber.

□ HUA COLLECTIE BEELDMATERIAAL

- 2 dln. ('s-Gravenhage 1883), dl. 1, 85 (Die Roesse, 10). Tevens de eerste vermelding van het Catharijneveld.
- 14 G. van Klaveren Pzn., 'De Utrechtsche veemarkten in vroege eeuwen', *Maandblad Oud-Utrecht* (1928) 74-75, 83-86, 101-104, aldaar 83 en 103.
- 15 Van der Monde, a.w., dl. 2, 304-305, 339-340.
- 16 Van Klaveren, a.w., 83-85. Bij de bouw van de Vredenburg was de paardenmarkt in 1533 verplaatst naar het Paardenveld; de rundermarkt werd tot 1582 op het Neude gehouden.
- 17 Van der Monde, a.w., dl. 1, 141, dl. 2, 314. Anno 1598 wordt de put afgebeeld op de stadsplattegrond van Van Vianen. De pomp is terug te vinden op een tekening van het Vredenburg uit 1759: HUA, Beeldcollectie, nr. 38556. Nog eind 19e eeuw een hardstenen pomp met lantaarn uit 1878: HUA, Beeldcollectie, nrs. 72846-72847, 42862, 122924.

Betoverd door de klanken van het carillon

De klokkenstoel in de Domtoren.

□ FOTO: PEPIJNTJE, WIKIMEDIA COMMONS

Met dank aan Arie Abbenes en Dick van Dijk.

Dat carillonklanken met grote regelmaat de Utrechtse binnenstad vullen, is mede te danken aan de Utrechtse Klokkenspel Vereniging die dit jaar haar 80-jarig bestaan viert. Maar ook dat de klokken van Dom- en Nicolaïtoren in goede staat verkeren en dat componisten in de 21e eeuw nog steeds muziek voor beiaard schrijven.

Wie zich op zaterdagmorgen tussen 11 en 12 uur in de Utrechtse binnenstad bevindt, kan het nauwelijks ontgaan. Het is het geluid dat, net als dat van een draaiorgel, onmiskenbaar hoort bij een oude Nederlandse stad: de klanken van het carillon. In Utrecht klinkt de beiaard van de Domtoren zelfs iedere dag op ieder kwartier. Maar wie is er zich van bewust dat dat instrument uit liefst 50 klokken bestaat waarvan er 34 dateren uit de 17e eeuw? En wie weet dat de huidige vaste bespeler, stadsbeiaardier Arie Abbenes, minstens 25 voorgangers telde van wie de eerste al aantrad in 1455?

Wie zich dat wél bewust zijn, zijn de ongeveer 300 donateurs van de Stichting Utrechtse Klokkenspel Vereniging (UKV). Het is mede de verdienste van die organisatie dat de klokken van Dom- en Nicolaïtoren in hun huidige, goede staat verkeren en dat er jaarlijks speciale beiaardconcerten, lezingen en excursies plaatsvinden. Bovendien propageert de UKV het carillon door het geven van compositieopdrachten, het ondersteunen van cd-opnamen en muziekguitgaven en samenwerking met andere culturele organisaties.

Geen virtueuze uitbundigheid

Het initiatief tot de oprichting van de UKV was afkomstig van dr. W. van der Elst, natuurkundeleraar aan de Christelijke HBS. Hij had een bijzondere belangstelling voor de Utrechtse carillons en de technische aspecten daarvan. Om zijn kennis te verdiepen toog hij meerdere malen naar het toenmalige Mekka van de beiaardcultuur, het Vlaamse Mechelen. Daar bestond niet alleen sinds 1922 een beiaard-

Arie Abbenes bespeelt het Domcarillon.

□ FOTO: PIETER WEIJERS

school, maar gaf Jef Denijn carillonconcerten die zo populair waren dat de Belgische spoorwegen extra treinen inzette voor alle belangstellenden uit de wijde omgeving. Denijns virtuoze 'tremolospel' was mogelijk dankzij de wijze waarop het klavier van de Mechelse Sint Rombout verbonden was met de klokklepels. Die verbinding week af van die in de Dom en andere Utrechtse kerken. Tijdens een bezoek aan Utrecht in 1915 had Denijn zich vol bewondering uitgelaten over de Domklokken en gezegd dat daar een 'prachtbeiaard' van te maken viel als die op de Mechelse manier zou worden geïnstalleerd. Een daartoe ingestelde Utrechtse Carillon Commissie adviseerde echter negatief aan de gemeenteraad, te meer omdat de klokken pas tien jaar daarvoor opnieuw waren geïnstalleerd. Belangrijkste reden was echter de weersin tegen de virtueuze uitbundigheid van Denijns beiaardspel. Die zou indruisen tegen de speelaard en klank van het Hollandse carillon waar stadsbeiaardier Jan Wagenaar II een warm pleitbezorger van was.¹ Tot de jaren vijftig zou die opvatting in de UKV overheersen. Pas in 1951 kreeg het Domcarillon, als een der laatste in ons land, een 'Mechelse' inrichting.

Terug naar Van der Elst. Die zag in Mechelen dat het mogelijk was een beiaardcultuur voor een groot publiek tot stand te brengen. Dat wilde hij ook in Utrecht en hij kreeg (passieve) steun van enkele leden van de Carillon Commissie onder wie Jan Wagenaar II. Op zaterdag 12 mei 1928 vond in het Kunsthistorisch Instituut aan de Drift 25 de oprichtingsvergadering plaats van de *Utrechtsche Klokkenspel Vereniging*. Als doel formuleerde het eerste bestuur onder

Het verwijderen van de voor de restauratie bestemde klokken van de Domtoren in 1974.

□ HUA, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

voorzitterschap van A. Brouwer: 'Belangstelling en liefde op te wekken voor het Utr[rechtsche] Kl[okken] spel [...] o.a. door het inrichten van bespelingen en het vergemakkelijken van het bijwonen daarvan. Verder door het doen houden van voordrachten over beiaarden.'

Van het verenigingsleven tot 1940 is, behoudens enkele concertprogramma's, echter weinig bekend. De toenmalige secretaris, de muziekpublicist Wouter Paap, heeft ooit het archief al te rigoreus opgeruimd. Wel is van bewaarde rekeningen bekend dat de Koninklijke Nederlandse Jaarbeurs en de Vereniging voor Vreemdelingenverkeer jarenlang garant stonden voor de financiering van de zomeravondconcerten. Blijkbaar werden die toen al beschouwd als een goede manier van stadspromotie.

Restauratie en reconstructie Domcarillon

Niemand kan het belang van de UKV beter toelichten dan stadsbeiaardier Arie Abbenes. Hij is *qualitate qua* adviseur van de UKV, maar, zo maakt hij duidelijk: 'stadsbeiaardier en UKV kunnen niet zonder elkaar. De Dom- en Nicolaïtoren zijn eigendom van de gemeente en die is ook mijn werkgever. Ik val onder de Dienst Stadswerken, wat allereerst een technisch bedrijf is. Met zijn medewerkers heb ik het vooral over het onderhoud van de carillons. De UKV is mijn klankbord voor de muzikale zaken. Als beiaardier werk je tamelijk solistisch en dan is het prettig een groep enthousiaste en

deskundige mensen om je heen te hebben. De UKV maakt bovendien veel reclame voor mijn werk. Samen met de programmacommissie kies ik de programma's en de gastbeiaardiers van de zomeravondconcerten.'

Maar de UKV doet meer dan dat, benadrukt Abbenes: 'Het is ook een pressiegroep als er iets met de Utrechtse klokken aan de hand is. Die externe druk is erg belangrijk, de mening van de beiaardier is voor de gemeente niet doorslaggevend. Zo heeft de UKV een essentiële rol gespeeld bij de restauratie van de carillons van de Dom- en Nicolaïtoren in respectievelijk de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw.'

Het restauratieplan van het Domcarillon ontstond al in de jaren zestig toen bleek dat de in 1906 geplaatste stalen klokkenstoel (de stelling waarin de klokken zijn opgehangen) behoorlijk doorgeroest was. Abbenes: 'Het was zo erg dat bij een windkracht van 6 of meer niemand toegang kreeg tot het bovenste deel van de Domtoren.' De vervanging van de klokkenstoel door een houten exemplaar was de aanzet voor een grootscheepse restauratie en reconstructie van het carillon in de jaren 1972-1975. Die behelsden niet alleen het opknappen van de 17e-eeuwse Hemonyklokken en de vervanging van de oude andere klokken door nieuw gegoten exemplaren, maar ook de plaatsing van drie nieuwe basspeelklokken.

De speeltrommel kreeg in 1995 een grote opknapbeurt. Deze drijft het carillon mechanisch aan en wordt ieder kwartier in werking gezet door het uurwerk van de Domtoren. Het 'versteken' van de trommel, dat wil zeggen het vastzetten van de noten van een muziekstuk, gebeurt door vrijwilligers van de UKV. 'Dat betekent iedere keer 700 moertjes omdraaien', aldus Abbenes, 'maar de mensen staan ervoor in de rij om dat te doen.'

Een andere activiteit voor 'doeners', het luiden van de klokken van de belangrijkste kerken, geschiedt door de leden van het Utrechtse Klokkenluiders Gilde. Het aanvankelijk vooral uit padvindende bestaande UKG startte in 1979 als werkgroep van de UKV, maar ging al snel verder als zelfstandige vereniging. Voor het luiden worden aparte klokken gebruikt. In de Domtoren zijn dat er veertien die op ongeveer 50 meter hoogte hangen, terwijl het carillon boven in de lantaarn hangt.

Jubileumactiviteiten

Op 12 mei vindt er vanaf 14.00 uur een feestprogramma plaats op het Domein en in de Nicolaïkerk. In juli en augustus concernerden iedere maandagavond vooraanstaande nationale en internationale beiaardiers op het carillon van de Domtoren. Onder hen de Fransman Gilles Lerouge (Frankrijk) die volgens Abbenes de beiaard omtovert tot een 'puur jazz-instrument'.

Alle concerten beginnen om 20 uur en zijn gratis toegankelijk. Het programmaboek van alle concerten is voor €2,50 te verkrijgen bij de ingang van de Kloostergang. De beste luisterplaats is de Pandhof/Kloostergang. Zie voor actuele gegevens: www.klokkenspelvereniging.nl.

Vele UKV-leden kwamen ook in actie toen een boze burger in de jaren tachtig tot bij de hoogste juridische instantie probeerde om het carillon 's nachts het zwijgen op te laten leggen. Abbenes: 'Er zijn altijd wel mensen die niet van het spel op ieder kwartier gediend zijn. Maar deze man was erg fanatiek. Op een hoorzitting in het Provinciehuis kwamen echter meer voor- dan tegenstanders van het automatisch spel. Toen die klager zei niet te kunnen slapen als het carillon ieder kwartier speelt, stonden de dames Telkamp van de schoenwinkel in de Choorstraat op en riepen ze onder luide bijval: "En wij kunnen niet slapen als het niet speelt." De rechter vond uiteindelijk de bezwaren van een paar mensen onvoldoende om een eeuwenoude traditie te beëindigen.'

Levendige beiaardcultuur

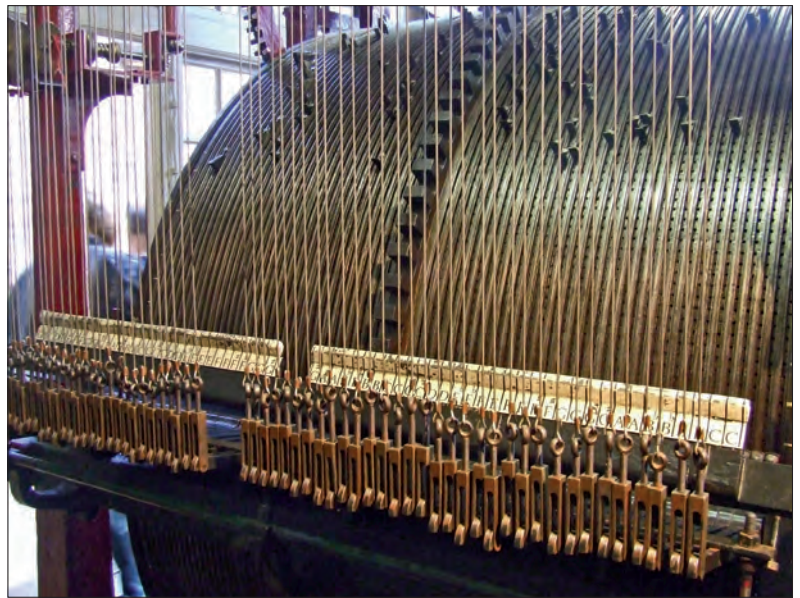
Sinds eind jaren twintig heeft de UKV bijgedragen aan de popularisering van de beiaardmuziek. Maar het is niet zo, nunanceert Abbenes, dat die op sterven na dood was, zoals de Mechelaren toen wilden doen geloven. 'We weten inmiddels uit historisch onderzoek dat de beiaard in de meeste oude Nederlandse steden gewoon is blijven klinken.'

Abbenes zelf staat in een traditie van bijna zes eeuwen en tot zijn voorgangers hoorde de beroemde Jacob van Eyck (ca 1589 - 1657) de klokkendeskundige op wiens initiatief de Jacobi- en Nicolaïkerk en de Domtoren werden voorzien van klokken gemaakt door de vermaarde broers Hemony.

Bijzonder is dat de Domtoren de laatste 168 jaar slechts zes beiaardiers heeft gekend. Abbenes, die in 1985 werd aangesteld, nadert al aardig de gemiddelde loopbaanlengte - 29 jaar - van zijn voorgangers. Nog unieker is dat vanaf 1847 bekend is welke melodieën er tijdens het automatische spel te horen waren. Dat noteerde de beiaardier in het 'versteekboek' dat hij steeds doorgaf aan zijn opvolger. Werden er op de hele uren vooral psalmen ten gehore gebracht, de versteeksels van de halve uren laten een veel breder en wereldser repertoire horen: liederen, aria's, operamelodieën en volksliedjes. Op feest- en hoogtijdagen klonk bijpassende muziek zoals het *Wilhelmus*, het *Utrechts Stedelijk* (1929) van de Utrechtse componiste Catharina van Rennes of studentenliederen ter gelegenheid van de Dies Natalis of lustra van studentenverenigingen. Het *Wilhelmus* klonk ook op Koninginnedag, 31 augustus 1945, nadat het carillon ruim vijf jaar gezweven had. Op 10 mei 1940 was het grotendeels gedomonteerd. Tegenwoordig klinken er allerlei soorten muziek vanaf de Domtoren en tijdens het handspel schroomt Abbenes niet om smartlappen, chansons of carnavalsliederen te spelen.

Van het bijzondere Utrechtse handschrift met voor beiaard bewerkte operafragmenten getiteld *Compositiën voor het Klokkenspel 1861* zal de UKV dit jaar een facsimile laten verschijnen samen met een uitvoerige studie naar de kenmerken van dit manuscript. Het handschrift is waarschijnlijk van de hand van Willem Nieuwenhuysen die van 1840 tot 1869 stadsbeiaardier was. Ook dit document is steeds overgegaan van de vertrekkende naar de nieuwe stadsbeiaardier.

De UKV wil niet alleen de historie van het carillon koesteren, maar het instrument ook een plaats geven in de moderne muziek. Tot de componisten aan wie daarom in het recente verleden compositieopdrachten zijn verleend

De speeltrommel in de Domtoren.

□ FOTO: PAUL REUS

horen Louis Andriessen, Mauricio Kagel en Ad Wammes. De Utrechtse componist René Uylenhoet maakte twee bijzondere werken voor de combinatie van carillon, geluidsklokken en geluidstape.

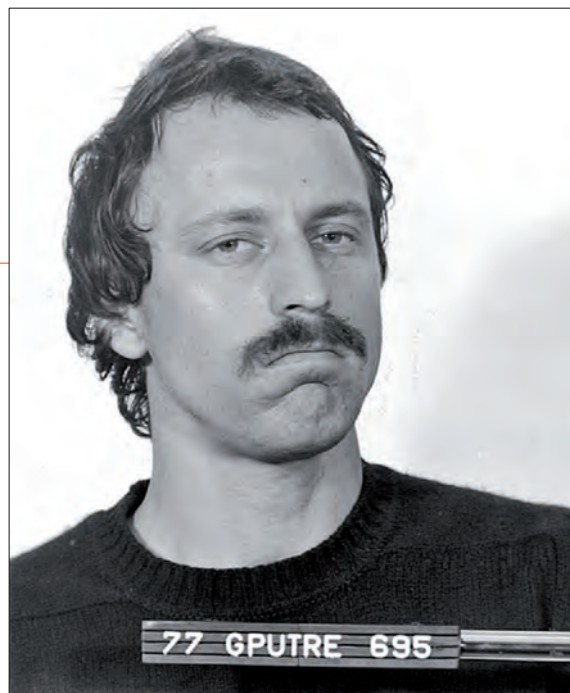
Voor de meeste moderne componisten is een carillon geen vertrouwd instrument zoals een piano of een klarinet. Abbenes: 'Ze moeten er zich echt in verdiepen. Louis Andriessen kwam bijvoorbeeld naar me toe met schetsen voor zijn compositie *De Toren* en vroeg me die voor te spelen. "Dan ga ik wel met een potje bier beneden zitten luisteren", zei hij. Toen ik de stukken gespeeld had, vroeg hij me de bladmuziek terug en scheurde die onmiddellijk doormidden. "Nu weet ik hoe het klinken moet." En dat was zo, want het is een prachtig stuk geworden dat nu overal ter wereld wordt uitgevoerd. Een compositie moet technisch uitvoerbaar zijn en de componist moet bijvoorbeeld weten dat zware klokken lang naklinken en dat wat er op papier leuk uit ziet in het spel een klankenbrij worden kan.'

Noot

- 1 Op www.carillon-towers.net/denijn002.htm is Denijn te beluisteren in een opname uit 1925.

Literatuur

- Baart de la Faille, C.A., e.a., *Ergens beginnen de klokken hun lied. Zeven opstellen over de historie en restauratie van de Utrechtse Domtoren, zijn carillon en zijn luiklokken* (Utrecht / Aartselaar, 1981).
- Lehr, André de, 'De Hollandse reis van Jef Denijn in 1915. Een keerpunt in de Nederlandse beiaardkunst', *Berichten uit het Nationaal Beiaardmuseum* nr.42 (april 2006) 6-28, ook www.beiaardmuseum.nl/images/denijn.pdf
- Wind, Thiemo, "In Fluyt- en Klokken- spel een aller eeuwen wonder." Jacob van Eyck: stadsbeiaardier, klokkendeskundige, blokfluitist en componist', *Tijdschrift Oud-Utrecht* 80 (2007) nr.1, 4-9.

De kwestie Folkerts: schuldig aan de

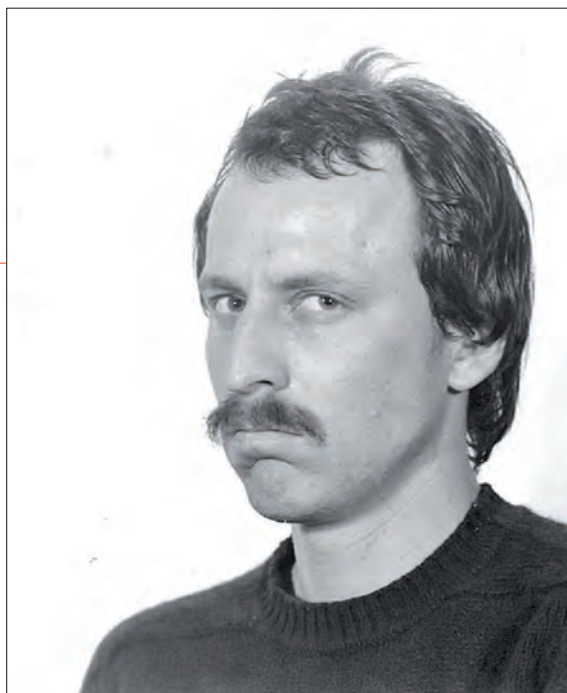
In een hoek van de parkeerplaats voor de Jaarbeurs aan de Croeselaan herinnert sinds 15 februari 2007 een gedenksteen in het trottoir aan de gewelddadige dood van de Utrechtse politieagent Arie Kranenburg. Bijna dertig jaar eerder, op donderdag 22 september 1977, werd Kranenburg op die plek doodgeschoten door een jonge Duitser, Knut Folkerts, lid van de Rote Armee Fraktion. Wat ging er op die fatale donderdag precies mis en hoe was Folkerts in Utrecht verzeild geraakt?

Tussen 1970 tot 1998 werd de Bondsrepubliek Duitsland geteisterd door enkele gewelddadige revolutionaire groepen, waarvan de *Rote Armee Fraktion* (RAF) verreweg het bekendst was. Zij pleegde moordaanslagen op enkele Amerikaanse militairen en op vertegenwoordigers van politie, justitie en zakenleven in West-Duitsland. Zo leverde de RAF naar eigen zeggen een bijdrage in de strijd tegen het vermeende imperialisme van de Verenigde Staten en tegen de West-Duitse handlangers van de VS.

In de jaren zeventig gebruikten RAF-leden en andere militante linkse Duitsers Nederland als een veilige haven op momenten dat hen de grond in eigen land te heet onder de voeten werd. De RAF hield er in Amsterdam, Utrecht en andere plaatsen een handvol 'veilige huizen' op na. Dat de RAF hier actief was, vermoedden de politie en de BVD wel, maar echt zorgen baarde hen dat niet.¹

Jacco Pekelder

Universitair docent Geschiedenis van
de Internationale Betrekkingen aan de
Universiteit Utrecht.

'Dit is de donderdagavond in Utrecht aangehouden Duitser Knut Folkerts (25) die betrokken is geweest bij de schietpartij in de Domstad', zo luidde het bijschrift op 23 september 1977.

□ ANP PHOTO

dood van een brigadier

In september 1977 zou dat veranderen. De RAF bracht toen enkele dagen lang een gijzelaar onder in een groot herenhuis in Scheveningen. Het ging om de op 5 september gekidnapte werkgeversvoorzitter Hanns Martin Schleyer. De politie stuitte op een warm spoor toen op 19 september bij een routinecontrole bij een Haags autoverhuurbedrijf plotseling het vuur was geopend op een agent waarbij deze ook gewond was geraakt. In de achtergebleven huurauto en in een café in de buurt waren spullen gevonden die wezen op een link met de RAF.² Opsporingsautoriteiten in Nederland en Duitsland waren meteen alert. Ze hoopen nu snel achter de verblijfplaats van Schleyer te komen. Dat de RAF hem meteen in de nacht na de Haagse schietpartij naar een andere schuilplaats, in Brussel, had gebracht, wisten ze toen niet. De aandacht van de politie ging uit naar een via de Centrale Recherche Informatiedienst (CRI) verspreide melding uit Utrecht. Het ver-

moeden bestond dat er iets niet in de haak was met een Duitse vrouw die een rode Ford Taunus had gehuurd bij het autoverhuurbedrijf *Rent a Car/Stam* aan de Croeselaan. Op 21 september, dus twee dagen na 'Den Haag', meldde de Duitse politie dat het rijbewijs dat de vrouw aan de balie van Rent a Car had getoond, vals was.³ Daarop werd groot alarm geslagen.

Bij de pols grijpen

De CRI belegde een 'krijgsraad' waar vertegenwoordigers van de gemeentepolitiekorpsen van Amsterdam, Den Haag en Utrecht een strategie vaststelden voor het moment dat de vrouw de auto terug zou brengen. Bij dat overleg was ook de chef buitenlandse operaties van de West-Duitse bondsrecherche, het *Bundeskriminalamt*, aanwezig. Besloten werd om de vrouw aan te houden als ze de bij de autoverhuur zou opduiken. Het Utrechtse korps zou die arrestatie voor zijn rekening nemen.⁴

Er werden twaalf agenten voor de operatie aangewezen. Twee van hen, brigadier Arie Kranenburg en hoofdagent Leen Pieterse, zouden in de receptieruimte van het bedrijf plaatsnemen. Deze rechercheurs moesten de eigenlijke arrestatie verrichten. Volgens Pieterse waren zij daarin bijzonder geoefend. 'Kranenburg en ik hebben in de loop der tijden vele arrestaties tezamen verricht,' zou hij later tijdens de rechtszaak tegen Folkerts verklaren. 'Wij benaderden de te arresteren persoon zo onopvallend mogelijk van twee zijden, waarna wij hem ieder bij een pols grepen en vervolgens zeiden dat wij van de politie waren. Deze methode was ons, ook bij het arresteren van zware criminelen, goed bevallen.'⁵ De tien overige agenten zouden zich in de omgeving van het bedrijf posteren. Men zag ervan af om een radioverbinding tussen binnen en buiten te installeren uit vrees dat de RAF deze zou af luisteren. Wat de bewapening betreft, leek het Utrechtse

Jonge agenten salueren als rechercheurs het stoffelijk overschot van hun collega Arie Kranenburg naar het crematorium Daelwijck begeleiden, 27 september 1977.

□ ANP PHOTO

korps met het ergste geen rekening te houden. Kranenburg en Pieterse hadden slechts de beschikking over hun dienstpij-stool, enkele collega's buiten waren daarnaast nog bewapend met karabijnen. Geen van allen droeg een kogelvrij vest.⁶

'Een gericht schot'

Omdat er een kans was dat de auto voor de laatste dag van de huurtermijn zou worden teruggebracht, werd het kantoor van Rent a Car al vanaf de middag van donderdag 22 september 1977 'afgepost'.⁷ Kranenburg en Pieterse zaten daar in de receptie al geruime tijd te wachten, toen omstreeks tien voor zes een man binnentrad. Hun collega's buiten hadden gezien dat hij samen met een vrouw in de rode Taunus was komen aanrijden. Bij gebrek aan een radioverbinding hadden ze dat echter niet aan Kranenburg en Pieterse kunnen doorgeven. Die verwachtten bovendien een vrouw.

Argeloos keken beide agenten dan ook toe terwijl Knut Folkerts, want die was het, naar de balie liep en een formulier overhandigde aan de chef van het bedrijf. Deze

nam dat in ontvangst en liep de eigenlijke garage in. Met een kort 'Kom op, Leen' vroeg hij de agent Pieterse hem te volgen. In de garage aangekomen, zei de bedrijfsleider dat deze man de wagen van de valse papieren terugbracht. Pieterse liep daarop terug naar de receptie en wenkte zijn collega Kranenburg, aan wie hij in de garage vertelde dat de man bij de balie degene was die zij moesten hebben. Kranenburg reageerde daarop met één woord: 'Pakken.' Folkerts had intussen wat schichtig om zich heen staan kijken, getuigde later de receptionist van het verhuurbedrijf, F.C.M. van Oudshoorn. Hij had zich daarbij enkele passen van de balie verwijderd, waarachter nu de agenten weer tevoorschijn kwamen. Zij hadden zich voorgenomen de hun vertrouwde arrestatietechniek toe te passen. Kranenburg stapte van achter de balie vandaan, keek nog even naar buiten en liep daarna om Folkerts heen. Zo benaderde hij hem van diens linkerzijde, Pieterse kwam van rechts.

Toen gebeurde alles in een flits. Pieterse greep Folkerts bij zijn rechterpols, maar kreeg geen gelegenheid te zeggen dat hij van de politie was. 'Ik zag een enorme vlam aan de linkerzijde van de man, hoorde een klap en kreeg meteen een enorme pijn in mijn buik,' zou de agent later tegenover de rechter verklaren. De Duitser had zijn revolver, een Colt .38 Special (9 mm), getrokken en twee keer gericht op Pieterse geschoten. Daarbij had hij de agent die meteen achteroverviel, zwaar in zijn buik verwond. Pieterse had op twee plaatsen een darmverscheuring, waardoor hij veel bloed verloor. De chirurg die hem opereerde, zou later verklaren dat 'meneer Pieterse niet veel later [had] moeten binnenkomen'. De verbloedingsshock was hem anders fataal geworden.

Toen Folkerts zich vervolgens wilde omdraaien om Kranenburg onder schot te nemen, gaf deze hem met een elleboog een duw om hem uit zijn evenwicht te brengen. Dat lukte in zoverre dat de Duit-

Bewaking tijdens het proces tegen Kurt Folkerts in het gerechtsgebouw aan de Hamburgerstraat, 20 december 1977. Folkerts was daarheen vervoerd in het Sankey pantservoertuig.

□ FOTO: BOGAERTS / ANEFO, COLLECTIE NATIONAAL ARCHIEF

ser inderdaad vooroverviel en met één knie op de grond terechtkwam. Maar tegelijkertijd draaide hij daarbij zijn lichaam zo dat hij juist een goede schiethouding kreeg tegenover Kranenburg. Die stond met zijn gezicht naar hem toe op ongeveer 1,5 meter afstand. Folkerts hield zijn arm min of meer gestrekt en vuurde 'een gericht schot op de maag van Kranenburg', aldus Van Oudshoorn. De receptionist dook daarop achter de balie weg, waarna hij nog enkele schoten hoorde.

Folkerts vuurde nog minstens eenmaal op de agent die niet alleen in de buik maar ook in het bovenlichaam werd getroffen. Zwaargewond slaagde Kranenburg er nog in het naburige café *De Bonte Koe* binnen te strompelen, maar daar verloor hij het bewustzijn. Een kogel had zijn rechterlong geperforeerd en daarbij vele bloedvaten en ook luchtpijptakken doorboord. Kranenburg verloor in korte tijd enorm veel bloed, waardoor de bloed- en daardoor zuurstofvoorziening van zijn organen snel ontoereikend werd. Hij raakte in een onomkeerbare shock, waarna de dood intrad. Arie Kranenburg was 46 jaar.

Radicaal-links vaarwater

Intussen was ook Folkerts naar buiten gekomen, waar nog een schotenwisseling met de daar postende politieagenten plaatsvond. Niemand werd daarbij nog geraakt en toen Folkerts' revolver leeg was, werd hij ingerekend en meegenomen naar het bureau.⁸ Het duurde even voor de Utrechtse politie, met medewerking van een Duitse rechercheur, kon vaststellen wie ze voor zich had. Het ging om een 25-jarige Duitser die sinds april 1977 gezocht werd wegens de moord op procureur-generaal Siegfried Buback. Folkerts bleek al eind jaren zestig als gymnasiast in radicaal-links vaarwater terecht te zijn gekomen. Daarna was hij door nauwe vriendschapsbanden binnen het protestmilieu, door confrontaties met de politie en door vlijtige zelfstudie in marxistische publicaties steeds verder geradicaliseerd.

Na verloop van tijd was Folkerts ook actief geworden in solidariteitscomités die zich inzetten voor gevangenzittende leden

van de RAF. Zijn verontwaardiging over de manier waarop zij in de gevangenis werden behandeld, was geleidelijk omgeslagen in felle woede. Daarom trad hij in de loop van 1976 met twee vrienden toe tot de actieve kern van de RAF die met een aantal gewelddaden en ontvoeringen vrijlating van de gevangenzittende leiders van de organisatie wilde bereiken.

Dat juist Folkerts de huurauto in Utrecht terugbracht, was louter toeval. Naar hij zelf verklaarde in een interview in 2007 verscheen hij pas op de dag van de schietpartij in een 'veilig huis' van de RAF in Amsterdam.⁹ De RAF-leden daar vertelden hem dat een dag later bij een verhuurbedrijf in Utrecht een auto ingeleverd moest worden. Daarop bood Folkerts zich aan om die klus te klaren. Achteraf lijkt het onverstandig dat de RAF de Utrechtse auto wilde terugbrengen, maar de redenering was dat het beter was zo'n huurproces gewoon af te handelen. Dan was de zaak afgesloten en bleef nader onderzoek achterwege.

Noten

- 1 Frits Hoekstra, *In dienst van de BVD. Spionage en contraspionage in Nederland* (Amsterdam 2004) 65-76.
- 2 Butz Peters, *Tödlicher Irrtum. Die Geschichte der RAF* (Berlijn 2004) 424 en Klaus Pflieger, *Die Aktion 'Spindy'. Die Entführung des Arbeitgeberpräsidenten Dr. Hanns-Martin Schleyer* (Baden-Baden 1997) 66-67.

Gedenksteen op de parkeerplaats van de Jaarbeurs, Croeselaan: 'Hier kwam om het leven voor onze veiligheid Brigadier Arie Kranenburg 22-9-1977'.

□ FOTO: MAURICE VAN LIESHOUT

Dat Folkerts de wagen *meteen* terugbracht, hing samen met de ervaring bij het autoverhuurbedrijf in Den Haag een paar dagen eerder. Tegen die achtergrond leek het beter de auto een dag voor het einde van de huurperiode terug te geven want dat zou de verhuurder niet verwachten en de politie evenmin. Hoe had hij ook kunnen weten dat de Utrechtse politie met die list juist rekening zou houden en expres al die middag enkele agenten zou laten posten bij Rent a Car/Stam?

Vrij, maar opnieuw aangeklaagd

Op 6 en 7 december moest Folkerts in Utrecht terecht staan en op 20 december veroordeelde de rechtbank hem tot 20 jaar gevangenisstraf. Een klein jaar later werd hij uitgewezen naar de Bondsrepubliek, waar hij bij een proces in 1980 wegens een eerdere moordaanslag door de RAF in 1977 levenslang kreeg. Uiteindelijk werd hij eind 1995 in vrijheid gesteld. De Utrechtse schietpartij zou Folkerts echter blijven achtervolgen. In 2005 begon Joke Kranenburg, de weduwe van de vermoorde brigadier, samen met justitie in Utrecht met een mediacampagne en een juridische procedure om hem opnieuw achter de tralies te brengen. Al heeft hij dan in Nederland en Duitsland bij elkaar ruim achttien jaar gevangen gezeten, van de Nederlandse straf heeft hij officieel maar een fractie uitgezeten. Folkerts probeert zich tegen deze nieuwe procedures te verweren, maar heeft daarbij tot nu toe nog geen succes geboekt.¹⁰

Utrecht, Vonnis Utrecht.

- 6 Saskia van Genugten, 'Van toevluchtsoord tot open jachtterrein. De reactie van de Nederlandse autoriteiten op de praktijken van de Rote Armee Fraktion op Nederlandse bodem', ongepubliceerde afstudeerscriptie Master Internationale betrekkingen in historisch perspectief, Universiteit Utrecht, 5 mei 2006, 70.

Naderhand is onder meer in de Utrechtse gemeenteraad en in de Tweede Kamer kritiek gerezen op de aanpak. Men vroeg zich af waarom de agenten geen kogelvrije vesten droegen. Ook was het opmerkelijk dat geen beroep was gedaan op een Bijzondere Bijstandseenheid, een gemengd militair-politiek arrestatieteam dat speciaal bedoeld was voor vuurwapengevaarlijke klussen. Die BBE's waren na het gijzeldrama van de Olympische Spelen in München in 1972 in het leven geroepen.

Dat men in Utrecht van de inzet van zo'n BBE afzag had enerzijds te maken met de traditionele hoge mate van autonomie van Nederlandse politiekorpsen maar hing ook samen met de ingewikkelde aanvraagprocedure die tot aan de minister van Binnenlandse Zaken reikte. Daarnaast speelde ook het gebrek aan ervaring met terroristische daders mee en het daardoor ontoereikend voorstellingsvermogen bij de betrokkenen. (Zie over de BBE's o.m. Jaap Timmer, *Politiegeweld. Geweldgebruik van en tegen de politie in Nederland* (Alphen aan den Rijn 2005) 397-475).

- 7 Het verslag van de schietpartij is gebaseerd op: Getuigenverklaringen door L.C. Pieterse, hoofdagent-rechercheur, en J.H. van Dam, adjudant-rechercheur, van de gemeentepolitie Utrecht, en F.C.M. van Oudshoorn, receptionist van Rent a Car/Stam te Utrecht, verklaring tegenover de politie door W.L.M. Kramer, arts-assistent chirurg, Academisch Ziekenhuis te Utrecht, en rapport en brief van J. Zeldenrust, arts en patholoog-anatoom aan het gerechtelijk laboratorium te Rijswijk, Vonnis Utrecht.
- 8 Getuigenverklaringen door J.H. van Dam, adjudant-rechercheur van de gemeentepolitie Utrecht, en processen-verbaal door E.J. Oude Veldhuis, brigadier-rechercheur, J.C. Tukker, hoofdinspecteur, L. van Heek, inspecteur, en (opnieuw) J.H. van Dam van de gemeentepolitie Utrecht, Vonnis Utrecht.
- 9 Interview met Knut Folkerts door de auteur, Hamburg, 3 juli 2007.
- 10 Meer over de affaire-Kranenburg in: Jacco Pekelder, *Sympathie voor de RAF. De Rote Armee Fraktion in Nederland, 1970-1980* (Amsterdam 2007) 299-306.

Agenda en berichten

Historisch café

Voor vrijdag 11 april 2008 is Maarten Brinkman, onderzoeksmedewerker stadsgeschiedenis bij het Centraal Museum, uitgenodigd.

Hij zal het belang toelichten van de recente verwerving door het museum van het schilderij 'Gezicht op de Weerdpoort' van Jan Hendrik Verheyen.

Een maand later, op vrijdag 9 mei, staat de Pyramide van Austerlitz centraal. Henk Lugtmeijer, ex-directeur-rentmeester van Het Utrechts Landschap, vertelt over dit werkverschaffingsproject voor Napoleontische militairen, de tegenslagen die zich bij de recente restauratie hebben voorgedaan en het perspectief voor de nabije toekomst.

Op vrijdag 13 juni is Monseigneur Jan de Kok te gast, auteur van het onlangs verschenen *Acht eeuwen Minderbroeders in Nederland*. Hij behandelt enkele thema's uit zijn onderzoek en met name de redenen waarom er juist van de geschiedenis van de Utrechtse minrebroeders zo weinig bekend is. Monseigneur De Kok, franciscaner minderbroeder en voormalig hoogleraar kerkgeschiedenis, was tot 2005 hulpbischop van het Aartsbisdom Utrecht.

Het Historisch Café vindt plaats in Het Zaadhuis van het Universiteitsmuseum, ingang via de Eligenstraat 37c (vanaf de Lange Nieuwstraat de zevende deur aan de rechterkant). Aanvang 17.00 uur, toegang gratis.

Bezichtiging Romeins schip

De activiteitencommissie organiseert op woensdag 21 mei een bezoek aan de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten in Lelystad. Na een rondleiding door Benno van Tilburg, onder andere langs het Romeinse schip De Meern 1, kunnen de deelnemers de presentaties in het gebouw en het open scheepsarcheologisch depot bekijken. Totale duur is ongeveer 1,5 uur.

Deelnemers die gezamenlijk per auto willen reizen, verzamelen op het (gratis) parkeerterrein bij het zwembad Kromme Rijn, Weg naar Rhijnauwen (hoek Weg tot de wetenschap), buslijn 12, halte Kromme Rijn. Vertrek uiterlijk 13.00 uur. Kosten voor meerrijders €5,-. De routebeschrijving naar de RACM is te vinden op de website www.racm.nl.

Aanmelden voor de excursie bij mevrouw P. Vlot- Werner (030) 220 26 08, alleen op maandag 19 mei van 8.00 uur tot 12.00 uur (niet per voicemail). Er is plaats voor maximaal 25 personen.

Discussie over Utrechtse Stadscollectie

Zoals al gemeld in de najaarsledenvergadering wil het bestuur van Oud-Utrecht de discussie over de Utrechtse historische collecties nieuw leven inblazen. Een eerdere poging, in 2003, om een Historisch Utrecht Museum onder te brengen in het voormalige gerechtsgebouw aan de Hamburgerstraat, kreeg onvoldoende politieke steun.

Het bestuur van Oud-Utrecht vindt het betreuwenswaardig dat het grootste deel van de historische collecties van de stad Utrecht - die

over meerdere locaties zijn verdeeld - op dit moment nauwelijks toegankelijk is voor het publiek. Zeker in een stad met de ambitie Culturele Hoofdstad van Europa te worden zouden een samenhan-

gende visie en beleid moeten bestaan met betrekking tot de eigen historische collecties. Omdat die nog ontbreken, heeft het bestuur zelf een eerste onderzoek verricht om te bezien hoe de Utrechtse historische collecties gepresenteerd kunnen worden. Daarvoor zijn gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van de binnenstadsmusea, Het Utrechts Archief en Domplein 2013, waar een deel van de historische collecties is ondergebracht. De keuze voor die instellingen is ingegeven door de visie dat juist de oude binnenstad zelf het beginpunt is van het ontdekken van de stadsgeschiedenis.

De eerste resultaten van het onderzoek zijn bemoedigend. De gesprekspartners onderschrijven van harte de wenselijkheid van een samenhangende visie en zijn positief over de eerste aanzet tot een nieuw concept van tentoonstellen van de collecties. Het bestuur is inmiddels uitgenodigd door de wethouder van cultuur voor een gesprek over zijn bevindingen en voorstellen. Een tweede serie gesprekken met de overige museadirecties gaat binnenkort van start.

De nota, getiteld 'De Utrechtse Stadscollectie, van onzichtbaar naar zichtbaar' is te downloaden van www.oud-utrecht.nl Een exemplaar kan ook worden aangevraagd bij het secretariaat van de vereniging.

Jan Hendrik Verheyen, *Gezicht op de Weerdpoort* (1821).

COLLECTIE CENTRAAL MUSEUM

Colofon

Tweemaandelijks tijdschrift - 81e jaargang nr 2 / april 2008 / ISSN 1380-7137

Deadline agenda nummer 3: 1 mei 2008

Een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en verspreiding van de kennis der geschiedenis alsmede het waken over het behoud van het cultureel erfgoed van stad en provincie Utrecht.

Losse nummers prijs: €2,50. Verkrijgbaar bij Het Utrechts Archief, Alexander Numankade 199, Broese Stadhuisbrug 5, Bruna Nachttegaalstraat 83 en RonDom, Domplein 9.

Redactie M. van Lieshout (eindredactie), L. Dorsman, M. van Oudheusden, J. Pennings, P. Rhoen, B. van Santen, K. van Vliet, J. Vroemen. **Redactieadres** Alexander Numankade 199, 3572 KW Utrecht, redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl

Bijdragen Sturen aan de redactie. Aanlevering via e-mail. Maximale omvang is 2.500 woorden incl. noten en literatuuropgave. Auteurs wordt gevraagd zich te houden aan de redactionele richtlijnen, verkrijgbaar via de redactie of in te zien op de website. Illustratiesuggesties zijn zeer welkom.

Ontwerp Jeroen Tirion [BNO], Utrecht **Druk** Roto Smeets Grafiservices

Vereniging oud-utrecht

Voorzitter J.J. Degenaar **Secretariaat** C.A.M. van der Lee - p/a Catharijneconvent - Postbus 8518, 3503 RM Utrecht / tel: (030) 233 09 72 of (030) 231 38 35 / fax: (030) 231 78 96 / secretariaat@oud-utrecht.nl

Ledenadministratie Postbus 575 520, Zoetermeer. U kunt zich opgeven door te schrijven naar Oud-Utrecht, Leiwater 67, 2715 BB Zoetermeer. Opzegging van het lidmaatschap dient schriftelijk te geschieden bij de ledenadministratie vóór 1 december. **Contributie** €25,- per jaar (huisgenootlidmaatschap: €10,- / jongeren tot 26 en U-pashouders: €15,- / bedrijven: €50,-).

BIJ WELKE NOTARIS VOELT U ZICH THUIS?

U kiest uw huis met uiterste zorg. Daar wilt u zich helemaal op uw gemak voelen. Alles moet bij u passen. De ligging, de uitstraling, de indeling en de mogelijkheden. En dan, na uitgebreid wikken en wegen, blijft er nog maar één keus over... De notaris! Niet zomaar een notaris, maar één waar de deur wijd voor u openstaat. Waar alles draait om persoonlijke aandacht en advies. Om zorgvuldigheid tot in het kleinste detail. Stap daarom gerust bij ons binnen. En voel u thuis.

Hermans Schuttevaer
notarissen

ALTIJD EEN OPEN HUIS.

Maliebaan 81, Utrecht, T. 030-233 66 99. www.hermans-schuttevaer.nl

data · paper · inspiration

Roto Smeets

De kracht in vellen offset!

Roto Smeets Grafiservices. Een bedrijf dat vecht voor de successen van zijn klanten. Of het nu gaat om vellen offset, pre-media, nabewerking, pre-distributie of distributie... Strong, sharp, safe & fast.

Grafiservices

Utrecht · T 030-282 28 22
Eindhoven · T 040-250 50 00
www.rsgrafiservices.nl

Verhuizen of toch verbouwen? Dat vraagt om een gratis waarde-indicatie..!

Verkoop: Verkopen van een woning is een specialistische aangelegenheid. ERA Makelaardij Utrecht is een actieve, scorende makelaar die dit op een succesvolle wijze voor u kan verzorgen.

Gratis aankoopadvies: Heeft u zelf een woning gevonden, neem ERA Makelaardij Utrecht dan mee als uw eigen makelaar voor één gratis begeleiding met advies. Uiteraard kunnen wij daarna ook het hele aankoopproces voor u begeleiden.

NVM Taxatierapport actietarief € 100,- + 1% (excl. btw) over de getaxeerde waarde, voor de juiste waarde op papier. Dit rapport wordt door alle financiële instellingen geaccepteerd.

Wilt u uw persoonlijke mogelijkheden bespreken, dan doen wij dat graag.
Dit gesprek kost u niets en levert waardevolle informatie op.
Bel voor een afspraak of lever onderstaande bon bij ons in.

Makelaardij Utrecht

Burgemeester Reigerstraat 65,
3581 KN Utrecht
Tel: 030 - 233 21 32

info@eramakelaardijutrecht.nl
www.EraMakelaardijUtrecht.nl

BON VOOR GRATIS WAARDE-INDICATIE / AANKOOPADVIES.

Naam:

Straat:

Postcode: Plaats:

Telefoon:

ERA verkoopt huizen!

LEVEN IN UTRECHT 1850-1914

P.D. 'T HART, *Leven in Utrecht 1850-1914*. Groei naar een moderne stad. 348 blz., gebonden, geïllustreerd, ISBN 90-6550-888-0, €29,-.

Utrecht was in de negentiende eeuw bepaald geen gezapige en deftige rentenierstad, zoals vaak is beweerd. Er werd hard gewerkt aan de verbetering van de armenzorg, de volksgezondheid, de volkshuisvesting, de werkgelegenheid en de arbeidsomstandigheden. Het leven van de gewone Utrechters, die in dit boek centraal staan, werd een stuk aangenamer.

Een uitgave van Verloren. Zie www.verloren.nl.

Uw aannemer:

- flexibele organisatie**
- uitstekende prijs/kwaliteit verhouding**
- tevreden klanten bepalen ons succes**
- wij doen wat we zeggen**
- grote betrokkenheid bij klant en project**
- wij maken bouwen voor de opdrachtgever tot een feest**

Meer weten? Bezoek onze website www.vanzoelen.nl

aannemersbedrijf van Zoelen bv
Nevadadreef 58, Utrecht
tel 030 - 263 11 11

GRESNIGT & VAN KIPPERSLUIS *Advocaten*

Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten is een advocatenkantoor met vestigingen in Utrecht, IJsselstein, Woerden en Deventer.

De juridische dienstverlening kenmerkt zich door een gedegen aanpak en een persoonlijke benadering. Op deze wijze is Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten al meer dan vijftig jaar met recht een goede partner.

Voor meer informatie: mr J.J. Degenaar, Biltstraat 97, Utrecht
(030 - 231 66 31) of www.gvk-advocaten.nl

Domtoren Utrecht

Dé historische locatie in Utrecht voor uw vergadering, huwelijksvoltrekking, receptie of feest. Met of zonder privé rondleiding. Overdag en s'avonds!

Voor meer informatie

RonDom
Domplein 9-10 (naast de Domtoren), 3512 JC
Utrecht, T (030) 233 30 36, F (030) 230 01 08,
email: rondom@ubt.nl, www.domtoren.nl

Kantooradres
Hooghiemstraplein 132
3514 AZ Utrecht

Correspondentie uitsluitend
Postbus 12062
3501 AB Utrecht

Mr J.C.V. Geenen

t 030-273 60 62
f 030-233 45 95
jcvgeenen@geenenbedrijfsjuristen.nl
www.geenenbedrijfsjuristen.nl

Onder meer:

- Het vervaardigen van contracten op diverse rechtsgebieden waaronder het vennootschaps- en ondernemingsrecht, het arbeidsrecht én huurrecht
- Het verlenen van advies én bijstand op deze rechtsgebieden
- Behandeling én overname van incasso's

BIJ KONINKLIJKE BESCHIKKING
HOFLEVERANCIER

TAILORS SINCE 1850

WILLEMARS

**EXCLUSIEVE
KLEDING
EN MODES**

MAATKLEDING

**OUDEGRACHT 118
UTRECHT
TEL. 030-231 01 74**

Het is tijd voor inspiratie.

De Rabobank heeft iets met kunst en cultuur. Eerlijk gezegd: we zijn er gek op. En onze smaak is al even breed als die van u. Popmuziek of klassiek, Cobra of impressionisme, vaandelzwaaien of klootschieten, het is ons allemaal even lief. Daarom krijgen heel veel verschillende evenementen onze steun. En u krijgt met de Europas van de Rabobank 50% korting bij meer dan 450 musea. Want we willen graag dat iederéén kan genieten van kunst en cultuur.

Het is tijd voor de Rabobank.

Rabobank